

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τίτλος

ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ-1932

ΜΥΡΩΝ Σ. ΛΟΥΛΑΚΗΣ

Επιβλέπων καθηγητής: ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΟΣ

ΑΘΗΝΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2010

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τίτλος

ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ:
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ-1932

ΜΥΡΩΝ Σ. ΛΟΥΛΑΚΗΣ

Επιβλέπων καθηγητής: **ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΟΣ**

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή την 14η Μαρτίου 2011.

(Υπογραφή)

(Υπογραφή)

(Υπογραφή)

.....

.....

.....

Ιωάννης Μηλιός

Παναγιώτης Μιχαηλίδης

Ιωάννης Τσώλας

Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Επίκουρος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Επίκουρος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώθηκε, μετά από πολύμηνη μελέτη και προσπάθεια και με αρκετές δυσκολίες λόγω του φόρτου εργασίας, εξαιτίας της επαγγελματικής μου δραστηριότητας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω, όλους τους δικούς μου ανθρώπους και ιδιαίτερα τον πατέρα μου Στέλιο, για την συμπαράσταση που μου δείξανε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες, οφείλω να δώσω στον καθηγητή μου Γιάννη Μηλιό, όπου μέσα από τη συνεργασία του και την καθοδήγησή του, με βοήθησε τόσο να προσεγγίσω την οικονομική σκέψη και όχι μόνο την ιστορική διάσταση των γεγονότων όσο και να ανταπεξέλθω στις δυσκολίες ενός θέματος, που ακόμα και σήμερα ερευνάται.

Περίληψη

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1920, η Ελλάδα βρίσκεται στη δίνη οικονομικών και πολιτικών, εσωτερικών και εξωτερικών, αρνητικών συγκυριών. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, που έχει εκλεγεί το 1928, αντιμετωπίζει την κακή οικονομική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η χώρα. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης, κρινόμενες από το αποτέλεσμα, δηλαδή την πτώχευση του 1932, δεν ευοδώθηκαν. Η παρούσα διπλωματική μελέτη, επιδιώκει να παρουσιάσει τα στοιχεία σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις οι οποίες οδήγησαν τη χώρα στην κήρυξη της πτώχευσης του 1932. Επίσης, στοχεύει στο να παρουσιάσει το διαμορφωμένο σε διεθνές επίπεδο, κλίμα των οικονομιών της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Ο ρόλος που έπαιξαν σημαντικά ιστορικά δεδομένα, όπως ήταν η οικονομική κρίση στην Αμερική το 1929 και η ύφεση που ακολούθησε, ο κανόνας του χρυσού που ήταν η βασικότερη αρχή λειτουργίας του νομισματικού συστήματος παγκοσμίως, η άμεση και καταλυτική επίδραση της μικρασιατικής καταστροφής στην κοινωνικό-οικονομική ζωή της χώρας, η επισώρευση εσωτερικών και εξωτερικών δανείων κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι επιλογές της κυβέρνησης που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη της χώρας, αναλύεται σύμφωνα με τις πηγές και τα υπάρχοντα στοιχεία που ερευνήθηκαν. Επίσης παρουσιάζονται οι συνέπειες που επηρέασαν καταλυτικά την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας, τα χρόνια που ακολούθησαν, και την οδήγησαν στη δικτατορία το 1936 και στη συνέχεια στον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Τέλος παρουσιάζεται μία κριτική προσέγγιση των πολιτικών αποφάσεων και των διεθνών συγκυριών, οι οποίες επηρέασαν και τελικά διαμόρφωσαν τις συνθήκες, που οδήγησαν στην πτώχευση, όπως επίσης και μία απευθείας σύγκριση δεδομένων των δύο οικονομικών κρίσεων (1929-1932 και 2007-2010) σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

Abstract

In the late 1920's, Greece is in the midst of political and economic, internal and external adverse circumstances. The Venizelos' government, who was elected in 1928, is facing the country's poor economic condition. The government's efforts, as judged by the result, i.e. the bankruptcy of 1932, were unsuccessful. This dissertation seeks to present evidence, on economic and political level, that formed the conditions which led the country to bankruptcy in 1932. It aims to present the shaped environment, at international level, of the economies of Europe and the United States of America. The important role played by historical facts, such as the Great depression in USA in 1929 and the recession that followed it, the gold standard which was the most important operating principle of the monetary system worldwide, the direct and decisive impact of the Asia Minor disaster into the socio-economic life of the country, the stacking of internal and external loans during the last decades, the government choices which aimed to the country's development, is analyzed according to sources and existing data that were researched. Moreover it presents the consequences influencing crucial political, social and economic life of the country, the years that followed, and subsequently led to the dictatorship in 1936 and then to the Second World War. Finally, we present a critical approach to policy making and international circumstances that have influenced and ultimately create the conditions that led to bankruptcy, as well as a direct comparison of data between the two economic crises (1929-1932 and 2007-2010) in national and international level.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	13
ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ	13
1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ-ΕΝΝΟΙΑ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ.....	13
1.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΜΙΑΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ.....	15
1.3 ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	20
ΟΙ ΠΤΩΧΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ.....	20
2.1 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1827.....	20
2.2 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1843.....	21
2.3 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1893.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	25
ΚΑΝΟΝΑΣ ΧΡΥΣΟΥ	25
3.1 ΟΡΙΣΜΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΑ.....	25
3.2 ΕΝΤΑΞΗ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟΝ ΚΑΝΟΝΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ.....	27
3.3 ΚΑΝΟΝΑΣ ΧΡΥΣΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	30
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 20΄	30
4.1 ΓΕΝΙΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ.....	31
4.2 ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	34
4.3 ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	39
4.4 ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.....	47
4.5 ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	50

4.6 ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΕΙΣ.....	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	56
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 1929-ΥΦΕΣΗ.....	56
5.1 ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	56
5.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	57
5.3 ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	62
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1931-32.....	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	71
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1932.....	71
7.1 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	71
7.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	72
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	77
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΝΑΦΟΡΕΣ	89

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο 19ος αιώνας για την Ελλάδα, σηματοδοτεί την ίδρυσή της ως κράτος και τις προσπάθειες οργάνωσής της σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Η σταδιακή επέκταση της εδαφικής κυριαρχίας της μέσα σε αυτόν τον αιώνα, συνοδεύεται από μία πολυτάραχη πολιτική ζωή, αλλά συγχρόνως και οικονομική (πτωχεύσεις 1827,1843 και 1893). Μέσα από ένα πλαίσιο πολεμικών συγκρούσεων, αλλά και διαμόρφωσης των συμφερόντων των μεγάλων ξένων δυνάμεων, η Ελλάδα περνάει στον 20ο αιώνα προσπαθώντας να ανταποκριθεί σε υποχρεώσεις μεγάλου εξωτερικού και εσωτερικού δημόσιου χρέους, καθώς η παραγωγική της βάση στηρίζεται, σχεδόν αποκλειστικά στην αγροτική παραγωγή και σε μια βιομηχανία που ήταν προσανατολισμένη κυρίως στην μεταποίηση αγροτικών προϊόντων, όπως και στη ναυτιλία και τη ναυπηγική καθόλη την περίοδο των ιστοφόρων. Σημαντικοί παράγοντες που διαμόρφωσαν το πιο πάνω πλαίσιο, ήταν ο αναπτυξιακός ρόλος της ναυτιλίας, καθώς και η βοήθεια που προήλθε από τα μεταναστευτικά εμβάσματα.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μετά την εκλογή του στις 19 Αυγούστου του 1928, προσπάθησε να επιλύσει τα οικονομικά προβλήματα, που ταλαιπωρούσαν την χώρα μετά από περίπου μια δεκαετία πολεμικών συρράξεων. Η λύση των προβλημάτων αυτών, θα μπορούσε να επιτευχθεί, σύμφωνα με τον Βενιζέλο αλλά και με την πολιτική που ακολούθησε, μόνο με την άμεση προσπάθεια για ανάπτυξη σε όλους τους κλάδους με σημαντικότερους την βιομηχανία και τον κατασκευαστικό κλάδο. Παράλληλα, σε διπλωματικό επίπεδο κατάφερε να έρθει σε διακρατικές συμφωνίες οι οποίες, θα μπορούσαν να φέρουν κεφάλαια στη χώρα, αλλά και να σταθεροποιήσουν τις όποιες εντάσεις ακολούθησαν τους βαλκανικούς και τον Α' παγκόσμιο πόλεμο.

Το αναπτυξιακό πρόγραμμα του Βενιζέλου, χρειαζόταν όμως για να έρθει εις πέρας, εφόσον δεν άντεχε μόνη της η ελληνική οικονομία να το ολοκληρώσει, αρκετά κεφάλαια. Για την συγκέντρωση αυτών των κεφαλαίων, έγιναν προσπάθειες αρχικά μέσω δανείων, εξωτερικών και εσωτερικών, μέσω ξένων επενδυτών (ευρωπαϊκές και

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

αμερικανικές τράπεζες και βιομηχανίες), αλλά και μέσω των συμφωνιών στη Χάγη για τις πολεμικές επανορθώσεις του Α' παγκοσμίου πολέμου.

Αρχικά η Ελλάδα έδειχνε, ότι θα καταφέρει να βγει από το οικονομικό τέλμα της προηγούμενης δεκαετίας και να μπει σε ένα δρόμο ανάπτυξης και ευμάρειας. Όμως η παγκόσμια οικονομική κρίση, αλλά και τα υπέρογκα δάνεια τα οποία είχαν συγκεντρωθεί, με αποτέλεσμα να υπάρχει πρόβλημα στην αποπληρωμή τους, δημιούργησαν στα τέλη της δεκαετίας του '30 ένα δύσκολο οικονομικό περιβάλλον, το οποίο τελικά μαζί με την νομισματική κρίση, θα οδηγούσε στην πτώχευση στα μέσα του 1932.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία χτύπησε τις ευρωπαϊκές χώρες, από το 1927 και εν τέλει τις Η.Π.Α. με το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης την «μαύρη Τρίτη» 29 Οκτωβρίου του 1929, είχε κυρίως ως έναυσμα τις πολεμικές επανορθώσεις του Α' παγκοσμίου πολέμου των δυνάμεων του άξονα και κυρίως της Γερμανίας, και των συμμαχικών δυνάμεων προς την Αμερική. Η Γερμανία αδυνατώντας να εκπληρώσει τα χρέη της «ανάγκασε» τις Η.Π.Α., πρώτον να επιβάλλουν το χρεοστάσιο Hoover (αναστολή πληρωμής συμμαχικών και γερμανικών χρεών προς τις Η.Π.Α.) και δεύτερον, να επενδύσουν μέσω δανεισμού στη Γερμανία. Παράλληλα, η αδυναμία να διατηρηθεί ο κανόνας του χρυσού, λόγω των συνεχών υποτιμήσεων της στερλίνας και άλλων ευρωπαϊκών νομισμάτων, οδήγησαν τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες σε αδιέξοδο.

Η Ελλάδα, όντας εξαρτημένη οικονομία από ξένους παράγοντες (δανειστές, επενδυτές και νόμισμα) δεν μπορούσε, παρά να επηρεαστεί βαθιά και άμεσα.

Η αδυναμία εκπλήρωσης δανειακών υποχρεώσεων, αλλά και η μαζική μετατροπή της δραχμής σε συνάλλαγμα από επενδυτές και καταθέτες, καθώς και η εξάντληση των αποθεματικών της Τ.τ.Ε., οδήγησαν αρχικά στην έξοδο από τον κανόνα του χρυσού και στη συνέχεια στις 23 Απριλίου 1932, ο τότε υπουργός Οικονομικών Κυριάκος Βαρβαρέσος, κηρύσσει την πτώχευση και την αναστολή πληρωμών από το ελληνικό δημόσιο. Τα χρόνια που ακολούθησαν την πτώχευση, περιλάμβαναν έντονα πολιτικά προβλήματα αλλά και προσπάθειες, για ανάπτυξη και ισορρόπηση της οικονομίας, μέχρι την περίοδο, όπου τα σύννεφα του Β' παγκοσμίου πολέμου άρχισαν να πλησιάζουν απειλητικά την Ελλάδα.

Σκοπός αυτής της μελέτης, είναι να ερευνήσει και να καταγράψει όλα εκείνα τα γεγονότα, σε παγκόσμιο αλλά και εθνικό επίπεδο, τα οποία ήταν αιτίες, ώστε η Ελλάδα να φθάσει στην πτώχευση του 1932, σε μία περίοδο που ήταν από τις πιο σημαντικές και καθοριστικές, ως και την εποχή μας, σε όλη τη νεότερη ιστορία της

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ

1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ-ΕΝΝΟΙΑ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ

Σε σχέση με την πτώχευση ενός κράτους, υπάρχουν πολλοί ορισμοί που διατυπώνονται από διάφορους οικονομολόγους, που επί της ουσίας θα μπορούσαν να συνοψισθούν στον εξής:

Πτώχευση ή χρεοκοπία (faillite ή bankruptcy) ενός κράτους είναι η αδυναμία, αλλά και επίσημη γνωστοποίηση της αδυναμίας αυτής στις διεθνείς αγορές και στους πιστωτές του, ικανοποίησης των υποχρεώσεών του, εν μέρει ή στο σύνολο τους, προς τους δανειστές του.

Αυτή η διαδικασία λέγεται και «στάση πληρωμών» δεδομένου ότι αποτυπώνει το άμεσο αποτέλεσμα της πτώχευσης ή χρεοκοπίας και οδηγεί στην επαναδιαπραγμάτευση της τιμής των κρατικών ομολόγων.

Η χρεοκοπία είναι, μια αμιγώς οικονομική κατάσταση στην οποία περιέρχεται ένα κράτος. Εν τούτοις, έχει εξέχουσα πολιτική διάσταση και προέκταση, τόσο σε ό, τι αφορά τα αίτια που την δημιουργήσαν, όσο και τις προϋποθέσεις και μέτρα αντιμετώπισής της.

Η ετυμολογία της λέξης *bankruptcy*, αλλά και η έννοια της πτώχευσης ανάγεται στην εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι τραπεζίτες της εποχής διενεργούσαν τις πράξεις τους, σε υπαίθριο χώρο χρησιμοποιώντας ένα τραπέζι (*banca*). Όταν -λόγω προβλημάτων- έπαυαν να έχουν την ικανότητα συνέχισης των εργασιών και προκειμένου να γνωστοποιήσουν αυτό στους συμπολίτες τους, έσπαγαν συμβολικά το τραπέζι τους (*turtus*) και με αυτόν τον τρόπο, έδειχναν ότι έχουν αποτύχει (επιχειρηματικά) και δεν μπορούσαν να συνεχίσουν τις εργασίες τους.

Η νομική κατοχύρωση του δανειστή, έναντι του οφειλέτη ανάγεται στην μεσαιωνική Αγγλία, η οποία θέσπισε αυστηρές κυρώσεις, για μη συνεπή δανειζόμενο (ποινές φυλάκισης, δήμευση περιουσιακών στοιχείων κλπ)

Ακόμα και πολύ πρόσφατα, κατά την δεκαετία του '80, στις Η.Π.Α. διαμορφωνόταν το θεσμικό πλαίσιο για την πτώχευση.

Στην Ελλάδα, η ιστορία των πτωχεύσεων είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με το χρέος του Ελληνικού Κράτους και αρκετά πριν από την σύστασή του. Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής, εξυπηρετώντας και δικούς τους πολιτικό-στρατιωτικούς σκοπούς (διάλυση και κατακερματισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας), χρηματοδότησαν την Ελληνική Επανάσταση με δανεισμό, ο οποίος θα αποπληρωνόταν με την σύσταση του Ελληνικού Κράτους. Η πολιτική διάσταση της πράξης του δανεισμού, ήταν ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής εκείνης, σχεδόν βέβαιες για την έκβαση του αγώνα, αλλά και για την αδυναμία του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους να αποπληρώσει το χρέος του (μετά την Επανάσταση), επιβεβαίωναν (διασφάλιζαν) την επιστροφή των δανείων τους, συμβάλλοντας στον αγώνα των επαναστατών. Αυτή η πρακτική οδήγησε το Ελληνικό κράτος, στην πρώτη χρεοκοπία του (1827) λόγω αδυναμίας ικανοποίησης των υποχρεώσεών του, προς τους ξένους δανειστές (Αγγλία).

Από μία οπτική, το Ελληνικό κράτος, από τότε μετακυλύει μέχρι και σήμερα τις υποχρεώσεις του προς τον διεθνή παράγοντα, συνάπτοντας διαδοχικά δάνεια. Βέβαια, σε αυτήν την βαριά κληρονομιά, έχουν συμβάλει και οι ελληνικές κυβερνήσεις, λόγω της δημοσιονομικής διαχείρισης των ετών που ακολούθησαν.

Η διαδικασία δανεισμού, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα, έχει εξελιχθεί. Αρχικά ο δανεισμός ενός κράτους, προερχόταν από τράπεζες, οι οποίες

ήταν υπό πλήρη κρατικό έλεγχο, επομένως τα κράτη, χρησιμοποιούσαν ως «εργαλεία» τις τράπεζές τους, προκειμένου να δανείσουν άλλα κράτη. Όταν άρχισε η ιδιωτικοποίηση των τραπεζών (ίδρυση νέων εμπορικών τραπεζών) και διευρύνθηκε η χρηματοπιστωτική αγορά με νέους θεσμούς, οι διαδικασίες δανεισμού ενός κράτους άλλαξαν. Τα κρατικά ομόλογα αποτέλεσαν το βασικό μέσο άμεσου δανεισμού. Ο κρατικός δανεισμός στη σύγχρονη μορφή του γίνεται μέσω τίτλων (ομόλογα), τα οποία ένα κράτος εκδίδει και παρουσιάζει προς πώληση στις διεθνείς χρηματαγορές. Το κρατικό ομόλογο, σαν ένα είδος μετοχής, προσφέρεται στις διεθνείς χρηματαγορές σε μια ονομαστική αξία και ανάλογα με το ενδιαφέρον που παρουσιάζει για τους επενδυτές (τράπεζες, funds κλπ), διαμορφώνεται και η τελική αξία αγοράς του. Οι βασικές παράμετροι, του κρατικού ομολόγου, που είναι το επιτόκιο, η διάρκεια, η ονομαστική αξία και ο ασφαλιστικός κίνδυνος (ο κίνδυνος μη αποπληρωμής), εξαρτώνται από μια σειρά όρους, μεταξύ των οποίων, σημαντική θέση κατέχει η φερεγγυότητα, η αξιοπιστία και η κατάσταση της οικονομίας του κράτους που τα εκδίδει. Στην περίπτωση, που οι διεθνείς χρηματαγορές, είναι απρόθυμες να απορροφήσουν τα ομόλογα ενός κράτους, γιατί δυσπιστούν σε ό, τι αφορά την ικανότητα του κράτους αυτού να τα εξοφλήσει στη λήξη τους, οδηγεί πολλές φορές τις κυβερνήσεις να εγγυώνται για την εξόφληση των ομολόγων, έναντι των δανειστών. Στην περίπτωση αυτή, εάν το κράτος που έχει εκδώσει τα ομόλογα, δεν είναι σε θέση να τα εξοφλήσει στη λήξη τους, τότε είναι υποχρεωμένο το κράτος-εγγυητής να εξοφλήσει τα ομόλογα αυτά, διαφορετικά οι δανειστές έχουν το δικαίωμα, να στραφούν εναντίον του κράτους-εγγυητή.

1.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΜΙΑΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ

Η περιαγωγή ενός κράτους σε κατάσταση στάσης πληρωμών, έχει αναμφίβολα συγκεκριμένες αιτίες που την προκαλούν και οι οποίες βεβαίως ποικίλουν από περίπτωση σε περίπτωση. Η βασικότερη πρωτογενής αιτία της πτώχευσης ενός κράτους, είναι η υπερχρέωσή του σε βαθμό, που να μην μπορεί να ανταποκριθεί στις δανειακές του υποχρεώσεις.

Η υπερχρέωση είναι το αποτέλεσμα μίας σειράς διεργασιών. Ο υπερδανεισμός μιας χώρας, μπορεί να οφείλεται σε δύο βασικούς παράγοντες: πρώτον η μειωμένη κυκλοφορία (αδυναμία ταμειακής ρευστότητας) προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες του και δεύτερον η επίτευξη ευνοϊκών όρων δανεισμού για αναπτυξιακούς ή παραγωγικούς σκοπούς.

Οι οικονομικές κρίσεις, που οδηγούν ένα κράτος σε πτώχευση, δημιουργούνται – ιστορικά- από μείζονα πολιτικά ή άλλα κρίσιμα γεγονότα, όπως πόλεμοι, εθνικές καταστροφές, αλλαγές καθεστώτων κ.ά.

Επιπρόσθετα, άλλοι κρίσιμοι και καθοριστικοί παράγοντες για την πορεία μιας οικονομίας προς την πτώχευση μπορεί να είναι και οι εξής:

1. Ακριβός δημόσιος τομέας - μη ορθολογική δημοσιονομική πολιτική:

Ένας δυσανάλογα ακριβός, σε σχέση με τις δυνατότητες της οικονομίας δημόσιος τομέας, είναι παράγοντας που οδηγεί σε δανεισμό, προκειμένου να καλυφθεί το κενό που δημιουργείται, μεταξύ εσόδων και δαπανών. Θεωρητικά ο εξορθολογισμός της δημοσιονομικής διαχείρισης, πρέπει να κατατείνει στην ελαχιστοποίηση των δαπανών και τη μεγιστοποίηση των εσόδων. Βασικός παράγοντας της διάρθρωσης των κρατικών εσόδων, είναι οι εισπράξεις από φόρους και δασμούς. Ως εκ τούτου το φορολογικό σύστημα καθώς και η έκταση της φοροδιαφυγής, επηρεάζουν με άμεσο και έμμεσο τρόπο το κρατικό χρέος και το δημόσιο έλλειμμα και επομένως συμβάλλουν στη δημιουργία συνθηκών πτώχευσης ή στην αποφυγή της. Εάν δεν υπάρξουν ενδιάμεσα «μέτρα» περιορισμού των ελλειμμάτων που δημιουργούνται, τότε το κράτος υποχρεώνεται να καταφεύγει σε συνεχείς δανεισμούς. Αυτή η διαδικασία όταν είναι συνεχόμενη, οδηγεί σταδιακά στην μείωση της αποτελεσματικότητας των δανείων αυτών, αφού όλο και περισσότερο καλύπτει ποσά για τόκους, σε μια ατέρμονη διαδικασία επαναλαμβανόμενων διαδοχικών δανεισμών, που τελικά οδηγούν σε αδυναμία κάλυψης των τοκοχρεολυσίων.

Ο δημόσιος τομέας επηρεάζεται, όχι μόνο από αμιγώς οικονομικούς παράγοντες, σε ό, τι αφορά το κόστος του. Πολιτικές κρίσεις, εθνικές καταστροφές και πολεμικές συρράξεις, που δημιουργούν υπέρογκες κρατικές δαπάνες, δημιουργία κομματικού πελατειακού status, είναι κάποιοι από τους παράγοντες, που επηρεάζουν το κόστος λειτουργίας του κράτους.

2. Η διεθνής οικονομική συγκυρία:

Πολύ κρίσιμος – επίσης- παράγοντας, που βάζει την πορεία μιας οικονομίας σε τροχιά πτώχευσης, είναι η διεθνής κατάσταση της οικονομίας. Οι παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις, δημιουργούν προϋποθέσεις άσκησης πιέσεων στις περιφερειακές οικονομίες, που κινούνται σε ευαίσθητες ισορροπίες, σε ό, τι αφορά το εξωτερικό τους χρέος.

Η διεθνής συγκυρία, διαμορφώνει και το κλίμα στις διεθνείς χρηματαγορές, το οποίο με την σειρά του, είναι δυνατόν να δημιουργήσει αρνητικό κλίμα για τον δανεισμό μιας χώρας με χαμηλές επιδόσεις. Δηλαδή, η επιφύλαξη του διεθνούς παράγοντα για την δυναμική της οικονομίας μιας χώρας και επόμενα η δυσκολία δανεισμού, δημιουργεί ευνοϊκό υπόβαθρο για οικονομική κρίση και στην συνέχεια πτώχευση.

1.3 ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ

Οι συνέπειες της χρεοκοπίας ενός κράτους, αφορούν κατ' αρχήν τους δανειστές του, οι οποίοι υφίστανται την «οικονομική απώλεια», αλλά και –κυρίως- το ίδιο το κράτος, πλήττοντας το κύρος και την φερεγγυότητά του διεθνώς (αγορές χρήματος, πολιτική επιρροή) αφ' ενός και αφ' εταίρου, πιέζοντας αρνητικά το βιοτικό επίπεδο των πολιτών του ποικιλοτρόπως.

Η μοναδική «ωφέλεια», που μπορεί να πει κανείς ότι αποκομίζει το κράτος από αυτήν την διαδικασία, είναι η δημοσιονομική του εικόνα, δεδομένου ότι εξαφανίζονται οι δανειακές του υποχρεώσεις από τον προϋπολογισμό του και αποκτά την θεωρητική δυνατότητα και ευελιξία, χειρισμού των εσόδων, αφού απαλλάσσεται από το βάρος των υποχρεώσεών του προς τους πιστωτές του.

Πολύ βασική αρνητική επίπτωση, που δημιουργείται από την πτώχευση ενός κράτους, είναι η πρόκληση βαθιάς κρίσης στο τραπεζικό σύστημα της χώρας. Είναι

προφανές ότι πιστωτικοί οργανισμοί που αναλαμβάνουν να στηρίζουν τις δανειακές ανάγκες ενός κράτους, είναι οι τράπεζες, μέσω της αγοράς των κρατικών ομολόγων, που είναι οι τίτλοι μέσω των οποίων το κράτος προσφεύγει στην αγορά χρήματος.

Με την στάση πληρωμών, πλήττεται καίρια η οικονομική ισορροπία των τραπεζών, αφού οι απαιτήσεις τους έναντι του δημοσίου μετατρέπονται σε επισφαλείς και τελικά μετακυλίνουν στα αποτελέσματά τους, δημιουργώντας πρωτογενείς ζημιές, με άμεσους κινδύνους για την υπόστασή τους.

Η πιστοληπτική ικανότητα του κράτους μειώνεται ή μηδενίζεται και δεν έχει την δυνατότητα να καταφύγει στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα για δανεισμό. Αυτό το φαινόμενο, όταν συνοδεύεται από αδυναμία δημιουργίας πρωτογενών πλεονασμάτων της οικονομίας, δημιουργεί συνθήκες οικονομικής ασφυξίας και είναι υποχρεωμένο να προβεί σε δραστική μείωση των δαπανών του δημόσιου τομέα. (παιδεία, υγεία, κοινωνικές παροχές) και αύξηση της άμεσης και έμμεσης φορολογίας.

Η βαθειά οικονομική κρίση που δημιουργείται εξ αιτίας της πτώχευσης, έχει σαν αποτέλεσμα την δημιουργία χαρακτηριστικών ύφεσης της οικονομίας.

Μειώνεται δηλαδή σημαντικά η εσωτερική ζήτηση, με άμεσο αποτέλεσμα την μείωση των εσόδων του κράτους, τη δημιουργία κρίσης στον ιδιωτικό τομέα, αύξηση της ανεργίας και κοινωνικές αναταραχές. Επιπρόσθετα, συρρικνώνονται οι ιδιωτικές επενδύσεις, ενώ λόγω της αβεβαιότητας που επικρατεί, οι επίδοξοι επενδυτές αποσύρονται, με άμεσες επιπτώσεις στον παραγωγικό ιστό της χώρας.

Δευτερογενής επίπτωση, είναι η πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας και της αγοράς ακινήτων, με πτώση της ζήτησης και υποχώρηση των τιμών των ακινήτων, γεγονός που ασκεί πιέσεις στο τραπεζικό σύστημα, λόγω των εγγυήσεων –μέσω υποθηκών- που παρέχουν οι δανειολήπτες, για την χορήγηση στεγαστικών δανείων, για κατοικία ή επαγγελματική στέγη. Αυτή την επίπτωση κυρίως την συναντήσαμε, στις οικονομικές κρίσεις του 1873 στην Ευρώπη (Τάκης Μίχας, ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 13/10/2008) και του 2007 στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Στην περίοδο που ακολουθεί την πτώχευση, η οικονομία σημειώνει αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης και βυθίζεται σε τέλμα. Η ευαίσθητη ισορροπία του

χρηματιστηρίου ανατρέπεται και οι επενδυτές, -λόγω της αβεβαιότητας- πωλούν μαζικά τίτλους, προκειμένου να μειώσουν στο ελάχιστο τις απώλειές τους.

Κατά την περίοδο της πτώχευσης, λόγω της κατάρρευσης του τραπεζικού συστήματος, μπαίνουν σε κίνδυνο οι αποταμιεύσεις των μικρών αποταμιευτών –που είναι και αυτοί ουσιαστικοί δανειστές του κράτους- , είτε μέσω επιβολής plafond αναλήψεων , είτε μέσω δέσμευσης των αποταμιεύσεων.

Γενικότερα, κατά την πτώχευση, πλήττεται καθοριστικά η αξιοπιστία του κράτους σε διεθνές επίπεδο, ενώ υφίσταται πλήγμα και το κύρος του σε πολιτικό επίπεδο (άσκηση εξωτερικής πολιτικής κ.λπ.).

Η πτώχευση ή επαναδιαπραγμάτευση του χρέους ακολουθείται από φαινόμενα ύφεσης της οικονομίας, που οδηγούν αυτόματα στην απώλεια εργασιακών δικαιωμάτων, υποχώρηση πραγματικού εισοδήματος και τελικά στην μείωση του βιοτικού επιπέδου των ευρύτερων μικρομεσαίων λαϊκών στρωμάτων. Είναι αναμφίβολο, ότι οι κοινωνικές ισορροπίες υφίστανται κλυδωνισμούς και συνήθως οι κοινωνίες, οδηγούνται σε ανατροπές και κοινωνικές αναταραχές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙ ΠΤΩΧΕΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

2.1 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1827

Η οικονομική ιστορία της Ελλάδας ξεκινάει, πριν από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους (!). Οι μεγάλες δυνάμεις θέλοντας να υποβοηθήσουν τον αγώνα των ελλήνων και εξυπηρετώντας -βέβαια- τα δικά τους συμφέροντα ενίσχυσαν οικονομικά την προετοιμασία της ελληνικής επανάστασης του 1821 για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, με απώτερο στόχο των κατακερματισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι χώρες που πρωτοστατούν στην οικονομική ενίσχυση-δανειοδότηση της Ελλάδας κατά το 19ο αιώνα είναι η Αγγλία και η Γαλλία. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος για τις ανάγκες ανασυγκρότησής του υποχρεώνεται στη σύναψη δύο δανείων το 1824, 0,8 εκ. στερλίνες με επιτόκιο 5% και το 1825 2 εκ. στερλίνες με επιτόκιο 6%. Τα δάνεια δόθηκαν με έκδοση ομολόγων από ομολογιούχους του χρηματιστηρίου του Λονδίνου. Η αδυναμία του ελληνικού κράτους να ικανοποιήσει ακόμα και τους τόκους των δανείων οδηγεί στην κήρυξη της πρώτης πτώχευσης το 1827. Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν και μέχρι την άφιξη του Όθωνα το 1831 (μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια) ο Καποδίστριας δεν καταφέρνει να έρθει σε συμφωνία διακανονισμού του χρέους των λεγόμενων «δανείων της ανεξαρτησίας».

2.2 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1843

Η εύνοια των μεγάλων δυνάμεων προς τον νέο-αφιχθέντα βασιλιά Όθωνα, εκδηλώνεται με τη σύναψη δανείου 60 εκ. δρχ. με 5% επιτόκιο το Σεπτέμβριο του 1832. Στη δεκαετία που ακολουθεί, η αδυναμία (αδυναμία δημιουργίας εσόδων) του ελληνικού κράτους να εξυπηρετήσει τόκους και χρεολύσια του δανείου του 1832, υποχρεώνει το ελληνικό κράτος να κηρύξει τη δεύτερη πτώχευση το 1843. Η διαφανόμενη αφερεγγυότητα της χώρας στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, έχει σαν αποτέλεσμα την αδυναμία σύναψης νέων δανείων. Επίσης η δεύτερη πτώχευση έχει ως συνέπεια την επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε.) το 1856, σε ό, τι αφορά στον έλεγχο της δημοσιονομικής διαχείρισης.

2.3 Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1893

Όμως, οι ανάγκες για υποδομές του νέου ελληνικού κράτους είναι ήδη τεράστιες. Τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Τρικούπη για δημιουργία υποδομών, απορροφούν μεγάλο μέρος των πόρων. Τα δημοσιονομικά του κράτους επιδεινώνονται ραγδαία. Το 1864 επιτυγχάνεται διακανονισμός του δανείου του 1832, βάσει του οποίου παραχωρούνται οι εισπράξεις του τελωνείου της Σύρου και η καταβολή σταθερής δόσης αποπληρωμής του δανείου 900.000 φράγκων ετησίως.

Κατά τη δεκαετία του 1870 και μη έχοντας η Ελλάδα τη δυνατότητα προσφυγής στους διεθνείς δανειστές της συνάπτει εσωτερικά δάνεια, το 1872 από την Εθνική Τράπεζα με επιτόκιο 8%, το 1874 δάνειο 26 εκ. δρχ. με επιτόκιο 9,5%, για την αποπληρωμή παλαιότερων δανείων προς την Εθνική Τράπεζα και το 1876 δάνειο 10 εκ. δρχ. που κάλυψε εν μέρει την αντιμετώπιση των αμυντικών δαπανών. Το 1879 η ελληνική κυβέρνηση, μετά από περίπου 50 χρόνια, διακανονίζει με τους ομολογιούχους την αποπληρωμή των δανείων 1824-25. Αυτός ο διακανονισμός ανοίγει το δρόμο για σύναψη νέου δανείου προκειμένου να καλυφθούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα της χώρας. Η σύναψη του νέου δανείου, είχε διάρκεια 40 ετών και επιτόκιο 6%. Την ίδια χρονιά η χώρα ξεκινάει την αποπληρωμή των δανείων του 1824-1825.

Το 1882 συνάπτεται εσωτερικό δάνειο οδοποιίας 17,8 εκ. δρχ. με επιτόκιο 6,75%. Περί το τέλος του 1880 η εθνική τράπεζα συνάπτει εξωτερικό δάνειο 60 εκ. χρυσών φράγκων, με 6% και 120 εκ. χρυσών φράγκων, με 5% για 40 χρόνια. Τα δάνειο χρησιμοποιείται για την ανασυγκρότηση των νεοαποκτηθεισών επαρχιών Θεσσαλίας και Ηπείρου. Πριν κλείσει ένας χρόνος, το 1883, η Ελλάδα συνάπτει νέο δάνειο 10 εκ. χρυσών φράγκων, το οποίο χρησιμοποιεί για την αποπληρωμή των τόκων των προηγούμενων δανείων.

Στις αρχές του 1884 η κυβέρνηση χρησιμοποιεί εξωτερικό δάνειο 170 εκ. χρυσών φράγκων με 5% για 37,5 χρόνια για την αποπληρωμή χρέους δανείων από την εθνική τράπεζα. Επίσης το 1884 συνάπτει εσωτερικό δάνειο 9 εκ. δρχ. με 7% επιτόκιο.

Το 1885 η κυβέρνηση συνάπτει εσωτερικό δάνειο 3 εκ. δρχ., μέσω προεξόφλησης εντόκων γραμματίων από την εθνική τράπεζα, ενώ το 1886 παίρνει δάνειο από όμιλο ελληνικών τραπεζών ύψους 19 εκ. φράγκων για 2 έτη, προκειμένου να ικανοποιήσει τοκοχρεολύσια του εξωτερικού χρέους. Το 1887 συνάπτει δύο δάνεια από την εθνική τράπεζα, ύψους 15 εκ. δρχ. με 4% επιτόκιο και 10,2 εκ. φράγκων, από όμιλο τραπεζών για την πληρωμή τοκοχρεολυσίων εξωτερικού χρέους. Επίσης κατά το έτος 1887, η Ελλάδα συνάπτει δάνειο 91 εκ. χρυσών φράγκων με 4% επιτόκιο για 75 χρόνια, παραχωρώντας τα δικαιώματα των μονοπωλίων, για να καλύψει εσωτερικά δημοσιονομικά ελλείμματα.

Το 1889 η Ελλάδα συνάπτει νέο εσωτερικό δάνειο 111 εκ. γαλλικών φράγκων με 4% επιτόκιο, για έργα σιδηροδρομικών υποδομών, αλλά το χρησιμοποιεί για να εξυπηρετήσει το δημόσιο χρέος.

Το Μάιο του 1890, συνάπτει νέο δάνειο, εν μέσω της διεθνούς νομισματικής αναταραχής. Το τελευταίο δάνειο, είναι πλήγμα για τη φερεγγυότητα της χώρας στο εξωτερικό και ο διεθνής παράγοντας αμφισβητεί τη δυνατότητα της Ελλάδας να συνάψει νέα δάνεια. Το 1892, η κυβέρνηση συνάπτει εσωτερικό δάνειο 16,5 εκ. δρχ., με επιτόκιο 4% για 18 μήνες. Η κυβέρνηση, στη συνέχεια επιβάλλει αλλαγή των όρων του δανείου, μειώνοντας κατά 40% τους τόκους και το κεφάλαιο.

Το 1893 ξεσπάει όμως, με επίκεντρο τους σιδηροδρόμους των ΗΠΑ, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως ο «Πανικός του 1893», με χαρακτηριστικό την κατάρρευση της εμπιστοσύνης στις διεθνείς αγορές και τη

συρρίκνωση των πιστώσεων. Σαν αποτέλεσμα της διεθνούς κρίσης, κατέρρευσαν επίσης οι διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, με συνέπεια τη δραστική μείωση των εσόδων του ελληνικού κράτους, από τη φορολογία των συναλλαγών αυτών. Έτσι στη δεδομένη συγκυρία, επιδεινώνονται ραγδαία, αφενός οι όροι δανεισμού και αναχρηματοδότησης των υφιστάμενων δανείων του ελληνικού κράτους και αφετέρου, τα έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού (από τα οποία αποπληρώνονταν τα δάνεια).

Η χώρα αδυνατεί να εξυπηρετήσει τα δάνειά της. Η κυβέρνηση Τρικούπη έχει φτάσει σε αδιέξοδο. Έχει εξαντλήσει τις δυνατότητες σύναψης εσωτερικών δανείων και αντιμετωπίζει την άρνηση του εξωτερικού παράγοντα για σύναψη εξωτερικού δανείου. Έτσι ο Τρικούπης στις 13 Δεκεμβρίου 1893, σε δραματικούς τόνους προς το ελληνικό κοινοβούλιο ομολογεί: «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν...» και οδηγεί τη χώρα στην κήρυξη της τρίτης πτώχευσης της ιστορίας της. Η χώρα δέχεται για άλλη μια φορά δυνατό πλήγμα στην αξιοπιστία της, ενώ, από το 1898 και μετά, υπόκειται στον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, που του επιβάλλουν οι πιστώτριες χώρες (Ανδρεάδης 1940). (Μηλιός Ι. Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα).

Κατά την τριετία 1894-1896 αποβαίνουν άκαρπες, όλες οι διαπραγματεύσεις της ελληνικής κυβέρνησης για νέο δάνειο.

Το Φεβρουάριο του 1898 η Ελλάδα συμβιβάζεται, με νέο δάνειο ύψους 150 εκ. φράγκων, με το σκληρό όρο να πληρώνει για 30 χρόνια 9 εκ. φράγκα ετησίως. Το δάνειο των 150 εκ. φράγκων, δόθηκε από τις ηγέτιδες δυνάμεις της Ευρώπης, για την πληρωμή αποζημίωσης προς την Τουρκία.

Η χώρα στρέφεται πλέον, δεδομένης της άρνησης του εξωτερικού παράγοντα για σύναψη νέου δανείου, στην εσωτερική αγορά. Το 1898 συνάπτει ομολογιακό δάνειο για την εξόφληση παλιών χρεών ύψους 76 εκ. δρχ., με επιτόκιο 5% για 80 χρόνια. Το 1900, συνάπτει νέο ομολογιακό δάνειο 11,7 εκ. δρχ., με 5% επιτόκιο. Το 1902 συνάπτει εξωτερικό δάνειο 44 εκ. δρχ., με 4% επιτόκιο. Το 1906 και 1907 συνάπτονται δύο δάνεια 20 εκ. φράγκων αντίστοιχα, για 36 χρόνια, με 5% επιτόκιο. Το 1907 συνάπτεται εσωτερικό δάνειο 10 εκ. δρχ., με 5% επιτόκιο για 30 χρόνια, προκειμένου να αποκτήσει κτήματα το ελληνικό δημόσιο, για την εγκατάσταση των προσφύγων από τους διωγμούς των Τούρκων.

Το 1910 συνάπτεται νέο εσωτερικό δάνειο 5 εκ. δραχ. με επιτόκιο 5%. Το 1911 προκειμένου να πληρωθούν δαπάνες των βαλκανικών πολέμων, συνάπτεται εξωτερικό δάνειο 110 εκ. φράγκων, με 4% επιτόκιο για 50 χρόνια. Κατά τα έτη 1912, 1913 και 1914 συνάπτονται διαδοχικά, εσωτερικά ομολογιακά δάνεια, συνολικού ύψους 155 εκ. δραχ., με 5% επιτόκιο. Παράλληλα το 1914, συνάπτεται εξωτερικό δάνειο 335 εκ. φράγκων, με 5% επιτόκιο, για 50 χρόνια, που χρησιμοποιήθηκε για την ανασυγκρότηση των νέων επαρχιών της Μακεδονίας και της Ηπείρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΑΝΟΝΑΣ ΧΡΥΣΟΥ

3.1 ΟΡΙΣΜΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο χρυσός, αποτέλεσε σταθερό μέσον συναλλαγής από αρχαιοτάτων χρόνων (έκδοση χρυσών νομισμάτων) στις προηγμένες πολιτιστικά χώρες. Η διαχρονική εξέλιξη του χρυσού, ως σταθερή αξία, οδήγησε στην καθιέρωσή του, ως σταθερό συναλλακτικό μέσο, κοινά αποδεκτό.

Τα συναλλακτικά ήθη, καθώς και οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των κρατών, που άρχισαν να πολλαπλασιάζονται με γοργούς ρυθμούς, δημιούργησαν προς το τέλος του 19ου αι., την ανάγκη ύπαρξης ενός συστήματος διασύνδεσης των νομισμάτων, σε ό, τι αφορά στην αξία τους, έτσι ώστε να υπάρχει μια κοινή αναφορά, προκειμένου να διευκολύνονται οι συναλλαγές. Η ανάγκη καθιέρωσης, ενός κοινού διεθνούς νομισματικού συστήματος, οδήγησε στην δημιουργία του κλασικού κανόνα του χρυσού.

Ένας κοινός ορισμός που δίνεται για τον κανόνα του χρυσού, είναι ο εξής:

«Ο κανόνας του χρυσού είναι ένα νομισματικό σύστημα, στο οποίο η λογιστική μονάδα αναφοράς, αντιστοιχεί σε καθορισμένο βάρος χρυσού.»

Σύμφωνα με τον κανόνα του χρυσού, η κάθε κεντρική τράπεζα της κάθε χώρας, εγγυάται ότι τα κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια (χρήμα) αντιστοιχούν σε συγκεκριμένη ποσότητα χρυσού, που διαθέτει στο θησαυροφυλάκιό της ή να

υποτιμούν τα νομίσματά τους, δημιουργώντας χαρακτηριστικά τεχνητού πληθωρισμού.

Τα θετικά χαρακτηριστικά του κανόνα του χρυσού, ήταν ότι οι χώρες που ήταν υποκείμενες και συνδεδεμένες, δεν θα μπορούσαν να εκδίδουν πληθωριστικό χρήμα, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους σε ρευστά διαθέσιμα.

Ο κανόνας του χρυσού –πρακτικά- ήταν η διασύνδεση της αξίας κάθε νομίσματος με την αξία του χρυσού, ορίζοντας την ισοτιμία του κάθε εθνικού νομίσματος, με την αξία σταθερής ποσότητας χρυσού (ουγκιά). Αυτό διευκόλυνε τις διεθνείς συναλλαγές –εμπορικές και άλλες –μεταξύ των κρατών. Αυτό το σύστημα σταθερών ισοτιμιών, ίσχυσε έως τον 1ο Παγκόσμιο πόλεμο, οπότε και εγκαταλείφθηκε από τις χώρες που τον ακολουθούσαν.

Η ανάγκη για εξυγίανση των συναλλαγματικών ισοτιμιών και νομισματικής σταθερότητας, που προέκυψε επιτακτική μετά από τον 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και τα πλεονεκτήματα του κανόνα του χρυσού –κυρίως σε ότι αφορά στην ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας- οδήγησε στην επιστροφή στον κανόνα του χρυσού. Έτσι το 1925 η Αγγλία επανέφερε τον χρυσό κανόνα και την ακολούθησαν και πολλές άλλες χώρες, ορίζοντας σταθερή σχέση των νομισμάτων τους προς τον χρυσό.

Έτσι, πριν από τον 2ο Παγκόσμιο πόλεμο, μετά από προσπάθειες που έγιναν για την επαναφορά του κανόνα του χρυσού, οι Ηνωμένες Πολιτείες καθόρισαν σταθερή ισοτιμία του χρυσού : Μία ουγκιά χρυσού=35 δολάρια.

Οι οικονομικές αναταράξεις που ακολούθησαν τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο (πληθωρισμός κ.λπ.), οδήγησαν τις συμμαχικές χώρες, στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, τον Ιούλιο του 1944. Εκεί αποφασίστηκε η ίδρυση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας, ως όργανα που θα εγγυούνταν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ των κρατών που συμμετείχαν. Έτσι ενώ ήταν, σύμφωνα με τον κανόνα του χρυσού, τα νομίσματα ευθέως μετατρέψιμα σε χρυσό, μετά την συμφωνία αυτή (Bretton Woods) η οποία ίσχυσε ως το 1971, το μόνο νόμισμα που διατηρούσε την δυνατότητα μετατρεψιμότητας απευθείας με τον χρυσό, ήταν το δολάριο στην ισοτιμία που προαναφέρθηκε, ενώ τα υπόλοιπα νομίσματα καθόριζαν αυτήν την ισοτιμία μέσω της ισοτιμίας των νομισμάτων με το δολάριο.

3.2 ΕΝΤΑΞΗ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟΝ ΚΑΝΟΝΑ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ

Η πρώτη προσπάθεια υιοθέτησης του κανόνα χρυσού από την Ελλάδα, έγινε το 1885 και απέτυχε –κυρίως- λόγω των ελλειμμάτων της περιόδου. Το 1910 ήταν η χρονιά, στην οποία εντάχθηκε η Ελλάδα στον κανόνα, μετά από μείωση των δημοσιονομικών της ελλειμμάτων, αλλά και την ισοτιμία 1 προς 1 δραχμής και γαλλικού φράγκου. Η Διεθνής Επιτροπή Οικονομικού Ελέγχου, η οποία είχε ιδρυθεί το 1898, επέβαλε στην Εθνική Τράπεζα δικαίωμα έκδοσης και κυκλοφορίας έως 66 εκ. δραχμών χωρίς κάλυμμα χρυσού ή συναλλάγματος. Άμεσο αποτέλεσμα αυτής της επιβολής ήταν η μείωση της ρευστότητας, η οποία είχε ως συνέπεια μεγάλη ζήτηση σε χρήμα και ανατίμηση της δραχμής έναντι του φράγκου.

Αποτέλεσμα της πιο πάνω πολιτικής, ήταν η συσσώρευση πλεονάσματος χρυσού και συναλλάγματος. Η άδεια που εξασφάλισε η Εθνική Τράπεζα να αυξήσει την κυκλοφορία χρήματος, με σκοπό να αντιμετωπίσει αντιπληθωριστικά φαινόμενα, οδήγησε τη χώρα στο να ενταχθεί σε καθεστώς πλήρους κάλυψης της νομισματικής κυκλοφορίας, εκτός από κάποιο ποσό.

Είναι προφανές, ότι τόσο το προηγούμενο σύστημα περιορισμένης κυκλοφορίας με αντίστοιχο κάλυμμα, όσο και αυτό της πλήρους κάλυψης της νομισματικής κυκλοφορίας, είχαν υποστηρικτές και πολέμιους.

Στο πλαίσιο αυτής της πορείας, η χώρα ανακτά την φερεγγυότητα της διεθνώς, με συνέπεια την επίτευξη εξωτερικών δανείων, για την αντιμετώπιση των βαλκανικών πολέμων. Επίσης, το νέο καθεστώς, διευκολύνει την αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας και σε αυτό συμβάλλει, τόσο η αύξηση του μεταναστευτικού συναλλάγματος, όσο και τα κέρδη της εμπορικής ναυτιλίας.

Η έκρηξη του Α' παγκοσμίου πολέμου και παράλληλα τα κόστη που δημιούργησε στις οικονομίες, κλονίζουν τις ισορροπίες τους και την εμπιστοσύνη του κόσμου. Η ισορροπία που είχε επιτευχθεί με τον κανόνα του χρυσού ανατρέπεται και οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, αποφασίζουν την αποδέσμευση των νομισμάτων τους, από την ισοτιμία με το χρυσό.

Παρόλο που η Ελλάδα δεν συμμετείχε στον πόλεμο, κατά τα πρώτα δύο χρόνια αυτού, ακολούθησε τις ευρωπαϊκές οικονομίες των εμπόλεμων κρατών, σε ότι αφορά τους περιορισμούς για τη διακίνηση του χρυσού. Το πλήγμα που δέχεται το φράγκο λόγω των διαδοχικών υποτιμήσεων, υποχρεώνει την Εθνική Τράπεζα να μεταφέρει μεγάλο μέρος των καταθέσεών της στη Μεγάλη Βρετανία. Η Ελλάδα, μετά από αυτές τις εξελίξεις, αποφασίζει να συνδέσει το νόμισμά της με το δολάριο, το οποίο σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα νομίσματα, διατηρεί τη σχέση του με το χρυσό.

Η είσοδος της Ελλάδας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο το 1917, επιβαρύνει τα δημόσια οικονομικά με υπερβολικά υψηλές στρατιωτικές και αμυντικές δαπάνες. Η κυβέρνηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις πρόσθετες υποχρεώσεις, συνάπτει εσωτερικό ομολογιακό δάνειο. Παρ' όλα αυτά, τα έσοδα από τη φορολογία, επειδή δεν ήταν επαρκή, η χώρα προσφεύγει σε εξωτερικό δανεισμό συνολικού ποσού 750 εκ. γαλλικών φράγκων. Εξαιτίας αυτών των δανείων αυξήθηκε σημαντικά η κυκλοφορία του χρήματος (χωρίς αντίστοιχο κάλυμμα σε συνάλλαγμα ή χρυσό) με την προσδοκία οικονομικής υποστήριξης από την Ευρώπη, η οποία θα δινόταν μετά το τέλος του πολέμου. Όμως μετά την επιλογή της Ελλάδας να παραμείνει η δραχμή συνδεδεμένη με το δολάριο, αλλά και την αθέτηση των συμμάχων για οικονομική βοήθεια μετά το τέλος του πολέμου και ενώ τα υπόλοιπα νομίσματα βρίσκονταν σε ελεύθερη διακύμανση, τα αποθεματικά της Εθνικής Τράπεζας εξαντλήθηκαν και έτσι η δραχμή αναγκάστηκε να επιστρέψει σε καθεστώς ελεύθερης διακύμανσης.

3.3 ΚΑΝΟΝΑΣ ΧΡΥΣΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Οι οικονομίες των χωρών που συμμετείχαν στον Α' παγκόσμιο πόλεμο και προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες που προέκυψαν από τη συμμετοχή τους στον πόλεμο αυτό, αντιμετώπισαν μια σειρά από προβλήματα για την ανάκαμψή τους, το σημαντικότερο των οποίων, ήταν ο υψηλός πληθωρισμός. Οι συναλλαγματικές ισοτιμίες, ήταν ελεύθερα κυμαινόμενες και το μοναδικό νόμισμα

που παρέμεινε συνδεδεμένο με το χρυσό σε όλο το διάστημα του Α' παγκοσμίου πολέμου, ήταν το δολάριο.

Όπως οι περισσότερες χώρες έτσι και η Μεγάλη Βρετανία, αναγκάστηκε μέσα από μέτρα λιτότητας, να ασκήσει αντιπληθωριστική πολιτική προκειμένου να επαναφέρει τη στερλίνα στη προ του πολέμου ισοτιμία της. Ήταν φανερό, ότι προκειμένου να επανέλθει ισορροπία στις συναλλαγματικές ισορροπίες, θα έπρεπε τα νομίσματα να συνδεθούν με τον κανόνα του χρυσού. Μετά το 1923, αρκετές από τις ισχυρές οικονομικά χώρες της Ευρώπης, επανασυνέδεσαν τα νομίσματά τους σε ισοτιμίες, σε σχέση με το χρυσό.

Η σύνδεση των νομισμάτων με τον κανόνα του χρυσού, καταργείται για ακόμα μία φορά το 1931, λόγω των επιπτώσεων της μεγάλης κρίσης του 1929, οι οποίες είχαν ως επίπτωση, την υποτίμηση της στερλίνας και την αποχώρησή της από τον κανόνα του χρυσού. Ο κανόνας του χρυσού στη διάρκεια του μεσοπολέμου, χαρακτηρίστηκε από αδυναμίες, οι οποίες δεν υπήρχαν στην εφαρμογή του, προ του Α' παγκοσμίου πολέμου. Η περίοδος αυτή, χαρακτηρίστηκε από προβλήματα που προέκυψαν από την περιοριστική-προστατευτική πολιτική ισχυρών παραγωγικά οικονομιών, με στόχο τη συγκέντρωση αποθεμάτων σε χρυσό και συνάλλαγμα. Όμως, σε αυτή τη διαδικασία οι πιο αδύνατες οικονομίες, ήταν δύσκολο να προσαρμοστούν.

Έτσι στις αρχές του 1932, το σύνολο των χωρών της Ευρώπης, η Ιαπωνία, οι χώρες της Λατινικής Αμερικής και άλλες, εγκαταλείπουν τον κανόνα του χρυσού και εντάσσονται στο σύστημα ελεύθερα κυμαινόμενων ισοτιμιών. Παρ' όλα αυτά κάποιες χώρες, η Πορτογαλία και η Αίγυπτος, διατήρησαν τη σύνδεσή τους με τη στερλίνα (sterling area).

Κάποιες άλλες χώρες το 1933, με την υποτίμηση του δολαρίου, σύνδεσαν τα νομίσματά τους με το δολάριο (dollar area), ενώ κάποιες άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Ολλανδία) διατήρησαν τα νομίσματά τους σε σύνδεση το χρυσό, μέχρι το 1936 (gold block). Μετά και την αποσύνδεση αυτών των χωρών από τον κανόνα του χρυσού, το μόνο νόμισμα που έμεινε συνδεδεμένο με το χρυσό, ήταν το δολάριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΗΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 20'

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται το προφίλ της οικονομικής κατάστασης της χώρας και πώς αυτό διαμορφώθηκε, από τα γεγονότα που ακολούθησαν.

Η Τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, σημαδεύτηκε από γεγονότα, που είχαν καθοριστικές και άμεσες επιδράσεις για το μέλλον της χώρας, στο κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι. Ιστορικά, παίρνει τέλος ουσιαστικά η περίοδος του μεγαλοϊδεατισμού που χαρακτήρισε τις προηγούμενες δεκαετίες, με κεντρικό άξονα πολιτικής την ανάκτηση χαμένων εδαφών και τον εδαφικό επεκτατισμό. Το σημαντικότερο ιστορικό γεγονός της δεκαετίας αυτής, ήταν η Μικρασιατική καταστροφή -και κατ' επέκταση οι συνέπειές της - η οποία επηρέασε καθοριστικά, την πορεία της οικονομίας και του κοινωνικού status της χώρας.

Μετά την Μικρασιατική καταστροφή, η Ελλάδα κατακλύστηκε από τεράστιο αριθμό προσφύγων, που διαμόρφωσε σε νέα βάση την πληθυσμιακή σύνθεση, το κοινωνικό προφίλ και τις οικονομικές εξελίξεις. Περίπου το 20% του πληθυσμού της χώρας, το 1928 το αποτελούσαν πρόσφυγες, οι οποίοι αποτέλεσαν τη βάση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας, φτηνό εργατικό δυναμικό για το δευτερογενή τομέα (μεταποίηση) παραγωγής, καθώς και επειδή διέθεταν εμπορικό δαιμόνιο, λόγω των δραστηριοτήτων τους στις περιοχές από τις οποίες προερχόντουσαν, συνέβαλαν στην ανάπτυξη του εμπορίου. Βεβαίως, μια αναπόφευκτη συνέπεια της έλευσης των προσφύγων, ήταν η ραγδαία αύξηση των κρατικών δαπανών, για τη δημιουργία νέων

υποδομών, προκειμένης της κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσής τους στην ελληνική οικονομία.

Επιπλέον, η δεκαετία αυτή σημαδεύτηκε και από σημαντικά πολιτικά γεγονότα, τα οποία θα επηρεάσουν την περίοδο που θα οδηγήσει στην πτώχευση του 1932. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα εξής:

Το 1927, επιστρέφει από το εξωτερικό ο Ελευθέριος Βενιζέλος και εγκαθίσταται στα Χανιά. Επίσης την ίδια χρονιά, ιδρύεται η Τράπεζα της Ελλάδας και ανατίθεται σε αυτήν, το αποκλειστικό δικαίωμα έκδοσης νομίσματος, το οποίο δικαίωμα, αφαιρείται από την Εθνική Τράπεζα και οδηγεί σε κρίση, τις σχέσεις κράτους-Εθνικής Τράπεζας. Το 1928 χαρακτηρίζεται από πολιτικές αναταράξεις, με κυρίαρχο χαρακτηριστικό τις παραιτήσεις κυβερνήσεων και υπουργών, με κορύφωση τον εκλογικό θρίαμβο και την εδραίωση του Ελευθερίου Βενιζέλου στις 19 Αυγούστου του 1928. Σημαντικό είναι να αναφερθεί και η έναρξη λειτουργίας της Τράπεζα της Ελλάδας στις 14 Μαΐου 1928. Επισημαίνεται, ότι η άνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία διαμορφώνει νέα δεδομένα στην εξωτερική πολιτική, τα οποία μετουσιώνονται στις υπογραφές συμφώνων και πρωτοκόλλων με την Γιουγκοσλαβία, την Ιταλία και την Τουρκία.

Στις 19 Οκτωβρίου 1929, ξεσπά η παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία αρχικά λόγω του ότι η Ελλάδα ήταν περιφερειακή οικονομία, δεν την επηρεάζει σημαντικά. Σημαντικό γεγονός του 1930, είναι η ίδρυση της Αγροτικής τράπεζας, καθώς διαπιστώνεται απουσία χρηματοπιστωτικού ιδρύματος, εξειδικευμένου στην αγροτική οικονομία. Κατά το 1931 αρχίζουν να γίνονται εμφανείς, οι επιδράσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, στην οικονομία της Ελλάδας.

4.1 ΓΕΝΙΚΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Μετά την Δ' συντακτική εθνοσυνέλευση (1924), η κοινοβουλευτική δημοκρατία είχε να αντιμετωπίσει μια σειρά από οικονομικά προβλήματα, το βασικότερο των οποίων, ήταν το τεράστιο έλλειμμα. Επίσης, ένα από τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα, ήταν, το πρόβλημα της εγκατάστασης των προσφύγων, το

οποίο απειλούσε με αύξηση τις ανάγκες σε δάνεια, προκειμένου να δημιουργηθούν οι αναγκαίες υποδομές. Η Κοινωνία των Εθνών, έδειχνε αποφασισμένη να υποβοηθήσει το έργο της αποκατάστασης. Ο παράγοντας αυτός συνέβαλλε, στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης για νέες επενδύσεις.

Τα συναλλαγματικά αποθέματα, αυξήθηκαν την περίοδο 1922-24 και σταθεροποιήθηκε η δραχμή το 1924, σε μια ισοτιμία: 1 στερλίνα/ 247 δραχμές.

Οι προσπάθειες των κυβερνήσεων για την τακτοποίηση των δημοσιονομικών, δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα, εξαιτίας των τεράστιων στρατιωτικών δαπανών και του δημόσιου χρέους. Τα περιοριστικά μέτρα και τα μέτρα λιτότητας, οδήγησαν τη χώρα σε πολιτική αστάθεια και απαξίωση του πολιτικού συστήματος και δημιούργησαν, τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Πάγκαλου.

Παρόλα αυτά, ούτε το στρατιωτικό καθεστώς κατάφερε να ανακόψει την επιδείνωση της πορείας της ελληνικής οικονομίας και αυτό αποδεικνύεται, από την μέσα σε τρία χρόνια υποτίμηση της δραχμής κατά 56%. Κατά την ίδια περίοδο, παρουσιάζεται δραματική μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων. Η κατάσταση της οικονομίας θα επέβαλε και πάλι την προσφυγή της χώρας στην Κοινωνία των Εθνών.

Η πτώση του καθεστώτος Πάγκαλου, έδωσε το έναυσμα για την επανέναρξη των διαπραγματεύσεων για τη ρύθμιση των πολεμικών χρεών του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Αυτός ο διακανονισμός, θα αποτελούσε τη βασική προϋπόθεση, προκειμένου η χώρα να επιστρέψει στις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Έτσι το 1927, η Ελλάδα συνάπτει δάνειο 9 εκατ. στερλινών, με στόχο τη συνέχιση της δημιουργίας υποδομών, για την αποκατάσταση των προσφύγων. Η προϋπόθεση που τέθηκε, ήταν η ίδρυση κεντρικής τράπεζας.

Η αυξητική πορεία του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, ανακόπτεται το 1929 και ακολουθεί πτωτική πορεία, έως και το 1931 (1927: 44 δις δραχμές-1928: 46 δις δραχμές-1929: 44δις δραχμές-1930: 43 δις δραχμές-1931: 39 δις δραχμές). Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929, είχε σαν αποτέλεσμα, την αναδίπλωση της ελληνικής οικονομίας και τη στροφή της σε εγχώριες παραγωγικές δυνάμεις, εξαιτίας της αδυναμίας πραγματοποίησης εισαγωγών. Έτσι το 1932, παρατηρείται αύξηση του Α.Ε.Π. κατά 11%, σε σχέση με αυτό του 1931.

Παράλληλα, το δημόσιο χρέος της χώρας, ακολουθεί ραγδαία αύξηση (1928: 38 δις δραχμές, 1931: 44 δις δραχμές). Η κάλυψη του δημόσιου χρέους, απαιτούσε σημαντικό μέρος των τακτικών εσόδων του κράτους, σε ποσοστό άνω του 35%. Για την κάλυψη του δημόσιου χρέους και με στόχο την αύξηση των τακτικών εσόδων για την πληρωμή των τοκοχρεολυσίων δανεισμού, απαιτήθηκε η αύξηση της φορολογίας. Με στόχο την ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής, αυξήθηκαν οι δασμοί στα εισαγόμενα προϊόντα και μάλιστα, στα είδη ευρείας κατανάλωσης. Η αύξηση των τιμών, κατά την περίοδο αυτή και η ενσωμάτωση της έμμεσης φορολογίας στις τιμές των καταναλωτικών προϊόντων, είχε σαν αποτέλεσμα την άσκηση πληθωριστικών πιέσεων στην ελληνική οικονομία.

Το ουσιαστικό αποτέλεσμα της αύξησης της έμμεσης φορολογίας, η οποία ενσωματωνόταν στο τελικό προϊόν, ήταν η μείωση της αγοραστικής δύναμης των λαϊκών στρωμάτων και επομένως η πτώση του βιοτικού τους επιπέδου. Ωστόσο η κυβέρνηση Βενιζέλου, προσπάθησε να ελαφρύνει τους ήδη υψηλούς έμμεσους φόρους (60% του συνόλου των φόρων) χωρίς θεαματικά αποτελέσματα. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται η πορεία των φόρων την περίοδο 1928-1931

	1927-28	1930-31	ΑΥΞΗΣΗ
	(σε εκ. δρχ.)	(σε εκ. δρχ.)	(%)
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΦΟΡΟΙ	6117	8298	35,65
ΕΙΣΠΡΑΧΘΕΝΤΕΣ ΑΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	1134	1723	51,94
ΕΜΜΕΣΟΙ ΦΟΡΟΙ	4224	5242	24,1
ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ	205	505	145,85
ΧΑΡΤΟΣΗΜΑ	553	827	49,66

Πηγή: Κονδύλης Θ., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)

Κατά την εξεταζόμενη δεκαετία, η εικόνα των τομέων παραγωγής στην Ελλάδα, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, το χρηματοπιστωτικό σύστημα, καθώς και οι οικονομικές σχέσεις με το διεθνή παράγοντα, ως παράμετροι που επηρεάζουν την οικονομική και δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, παρουσιάζονται αναλυτικά στη συνέχεια του κεφαλαίου.

4.2 ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Η απογραφή πληθυσμού το 1928 ανεβάζει το συνολικό πληθυσμό της χώρας στα 6.204.684 άτομα. Από αυτούς, περίπου το 60% χαρακτηρίζεται ως αγροτικός πληθυσμός, με κριτήριο το χώρο, όπου αυτός ο πληθυσμός είναι εγκατεστημένος. Δηλαδή, θεωρούμε ως γεωργικό πληθυσμό, τον πληθυσμό που είναι εγκατεστημένος σε αγροτικές περιοχές. Η εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικούς οικισμούς, διαμορφώνει τη σύνθεση του αγροτικού πληθυσμού σε νέα βάση.

Οι πρόσφυγες, εγκαθίστανται κυρίως σε μεγάλους αγροτικούς οικισμούς, όπου οι δυνατότητες απασχόλησης σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις, είναι σημαντικά μεγαλύτερες. Έτσι, ενώ στην αρχή της δεκαετίας του 1920 έχουμε πολλούς και μικρούς πληθυσμιακά αγροτικούς οικισμούς, προς το τέλος της ίδιας δεκαετίας, παρατηρείται μείωση του αριθμού των οικισμών, με παράλληλη αύξηση του πληθυσμού τους.

Κατά την περίοδο 1920-1928, παρατηρείται αύξηση των αγροτικών οικισμών κατά 1,14%. Μεγάλη μείωση(-5%) παρατηρείται στους οικισμούς, από 1-300 κατοίκους, ενώ παρατηρείται αύξηση, σε όλες τις άλλες κατηγορίες αγροτικών οικισμών. Πιο αναλυτικά, η κατηγορία 301-500 κάτοικοι αυξάνεται κατά 5,23%, η κατηγορία 501-100 κάτοικοι αυξάνεται κατά 15% και η κατηγορία 1001-2000 κάτοικοι, αυξάνεται κατά 18,36%. Έτσι, παρατηρούμε ότι αρκετοί οικισμοί της κατηγορίας 1-300 κάτοικοι, αλλάζουν κατηγορία λόγω της αύξησης του πληθυσμού τους και μεταπηδούν στην επόμενη κατηγορία. Ενώ ο συνολικός αγροτικός πληθυσμός, κατά

την ίδια περίοδο, αυξάνεται κατά 11,20% δηλαδή 359.603 άτομα. Η μείωση του αριθμού των μικρών οικισμών, οφείλεται επίσης και στο γεγονός, ότι αρκετοί αγρότες και πρόσφυγες μετακινούνται και εγκαθίστανται σε μεγαλύτερους οικισμούς. Αποτέλεσμα αυτών των μετακινήσεων, είναι η εγκατάλειψη και ερήμωση αρκετών μικρών αγροτικών οικισμών. Δηλαδή, κατά το τέλος της δεκαετίας, παρατηρείται έντονη τάση συγκέντρωσης αγροτικών πληθυσμών, σε οικισμούς από 500-2000 άτομα.

Βασικός παράγοντας της αύξησης του αγροτικού πληθυσμού, είναι η έλευση των προσφύγων, οι οποίοι κατευθύνονται κυρίως στη γεωργία, αξιοποιώντας τον αναδασμό της γης, ενώ λιγότεροι στρέφονται στην κτηνοτροφία και στην αλιεία.

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ

Βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της γεωργικής παραγωγής, υπήρξε η γεωργική μεταρρύθμιση. Ήταν φανερό, ότι τα νέα δεδομένα που προέκυψαν μετά την μικρασιατική καταστροφή, την ανάκτηση εδαφών και την ανταλλαγή πληθυσμών, έθεσαν επιτακτικά το θέμα της ορθολογικοποίησης της διαχείρισης των αγροτικών εκτάσεων, μέσω του αναδασμού. Μεγάλες εκτάσεις, οι οποίες είχαν εγκαταλειφτεί από μουσουλμάνους, υπήρχε η ανάγκη να αναδιανεμηθούν στους νέους αγρότες, που εγκαταστάθηκαν σε αυτές τις περιοχές. Πολλές απαλλοτριώσεις αγροτικών εκτάσεων, πραγματοποιήθηκαν κατά την πενταετία 1923-1928. Αποτέλεσμα αυτών των απαλλοτριώσεων, οι οποίες έγιναν με σκοπό την αναδιανομή τους, ήταν ότι κατά το τέλος της δεκαετίας, μεγάλο μέρος των αγροτών, καλλιεργούσε εκτάσεις, που προέρχονταν από την αναδιανομή των εκτάσεων αυτών.

Το 1929 οι καλλιεργούμενες εκτάσεις αποτελούσαν το 11,89% (15 εκατομμύρια στρέμματα) της έκτασης της χώρας, με την Θεσσαλία και την Θράκη, να έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτής της γης. Τη περίοδο 1922-1929, παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση καλλιεργούμενων εκτάσεων στην Ήπειρο (105%), στην Μακεδονία (61%) και στην Θράκη (60%). Επίσης μείωση καλλιεργούμενων

εκτάσεων, παρατηρείται στις Κυκλάδες (23%), στην Κρήτη(14,55%) και στα Ιόνια (13%).

Τα εγχειοβελτιωτικά έργα, στα οποία προχώρησε ο Βενιζέλος είχαν ως αποτέλεσμα, την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και την περίοδο 1929-1933 υπήρξαν χαρακτηριστικές αυξήσεις στα Ιόνια (35,29%), στην Μακεδονία (28,1 %) και στην Ήπειρο (27,37%). Τέλος, από τα 12,5 εκ. στρ. καλλιεργήσιμης το 1922, φτάσαμε στα 15,5 εκ. στρ. το 1929, στα 19,2 εκ. στρ. το 1932 και τα 20,8 εκ. στρ. το 1933. Στην απογραφή του 1928, η καλλιεργήσιμη γη ήταν 23,7 εκ. στρ. επί συνόλου 35,5 εκ. στρ. αγροτικής γης. Το 4,5 % του συνόλου των ιδιοκτητών αγροτών, κατείχαν το 37,2% της αγροτικής γης. Επίσης το 72% των ιδιοκτητών, κατείχαν μόνο το 13% της καλλιεργούμενης γης. Είναι φανερό, ότι οι αριθμοί καταδεικνύουν τον πολυκερματισμό της αγροτικής γης, με κατά μέσο όρο 8,5 στρέμματα ανά ιδιοκτήτη, γεγονός που καθιστούσε τη μέση αγροτική εκμετάλλευση μη βιώσιμη. Μόνο το ¼ των αγροτών, κατείχε αγροτικές εκμεταλλεύσεις μέσης συνολικής έκτασης 50 στρεμμάτων ανά ιδιοκτήτη.

Η ΕΚΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Οι πρώτες προσπάθειες για εκμηχάνιση της γεωργίας, ξεκίνησαν ουσιαστικά από την κυβέρνηση Βενιζέλου. Στην πράξη αυτό υλοποιήθηκε με την ίδρυση του ταμείου μηχανικής καλλιέργειας, το οποίο ξεκίνησε την εισαγωγή μηχανικών αρότρων στην Ελλάδα. Μέχρι τότε, οι καλλιέργειες εξυπηρετούνταν από μεγάλα ζώα. Μέχρι τις αρχές του 1930, εισάγονται 60 άροτρα μηχανικής καλλιέργειας. Οι αγρότες, συνέχισαν να χρησιμοποιούν τα ζώα, ενώ ο αριθμός τους αυξάνεται κατά 55% στην περίοδο 1923-1929. Σύμφωνα με τον αριθμό των ιδιοκτητών αγροτικών τεμαχίων και των χρησιμοποιούμενων ζώων, αντιστοιχούν περίπου δυο ζώα ανά ιδιοκτήτη.

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ-ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η βασικότερη κατεύθυνση της αγροτικής παραγωγής, ως προς το είδος των καλλιεργειών, είναι τα δημητριακά, ενώ από αυτά κυριαρχεί η καλλιέργεια των σιτηρών, με μειούμενη τάση, η οποία φαίνεται ότι σταθεροποιείται το 1930. Ενώ το

1922 καλλιεργούνταν με δημητριακά το 85% των εκτάσεων, το 1929 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 77,7%. Η μεταστροφή της παραγωγής σε άλλα προϊόντα, οφειλόταν στην μεγαλύτερη οικονομική απόδοση που είχαν οι άλλες καλλιέργειες. Με την αύξηση της καλλιεργούμενης γης, την περίοδο 1928-1932, παρατηρείται παράλληλη αύξηση των εκτάσεων με καλλιέργειες δημητριακών. Την ίδια περίοδο, παρατηρείται και αύξηση της στρεμματικής απόδοσης, στα περισσότερα από τα δημητριακά προϊόντα. Η μικρή στρεμματική απόδοση αποτέλεσε αντικείμενο προβληματισμού την περίοδο εκείνη και αποδόθηκε, στην καθυστέρηση της οριστικοποίησης της αγροτικής μεταρρύθμισης. Η μείωση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων, λόγω της οικονομικής κρίσης του 1929, οι επιπτώσεις της οποίας έφτασαν στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ώθησαν ανοδικά τη στρεμματική απόδοση των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι κατά την τριετία 1931-1933, η στρεμματική απόδοση των καλλιεργειών σιταριού, αυξήθηκε κατά 122%. Αυτή η αύξηση, εντάθηκε λόγω και των εγγαιοβελτιωτικών έργων, που πραγματοποίησε η κυβέρνηση Βενιζέλου.

Ένα από τα σημαντικότερα γεωργικά προϊόντα, κατά την περίοδο που εξετάζεται, ήταν ο καπνός. Ενώ όμως, στην περίοδο 1922 (23.353 τόνοι) - 1929(80.500 τόνοι) η στρεμματική έκταση τριπλασιάστηκε, παρατηρείται υποχώρηση κατά την περίοδο 1929-1932(43.000 τόνοι), με παράλληλη μείωση της αξίας παραγωγής κατά 64%, λόγω της οικονομικής κρίσης και της μείωσης των εξαγωγών που επακολούθησε. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι 875.000 άτομα απασχολούντο στον τομέα αυτόν.

Άλλο σημαντικό αγροτικό προϊόν της περιόδου, ήταν η σταφίδα. Η παραγωγή των αμπελιών την περίοδο 1928-1932 παρουσίασε αύξηση 30,5% και η αξία παραγωγής της αυξήθηκε κατά 11%. Η παραγωγή αυτή, παρουσιάζει κατακόρυφη πτώση κατά το 1931 λόγω της οικονομικής κρίσης, την οποία ακλούθησε η μείωση των εξαγωγών του προϊόντος. Η γεωργική παραγωγή, σε σχέση με την παραγωγή κατά το 1928, παρουσιάζει τις εξής μεταβολές:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ 1928
1929	-26,4%
1930	-22,3%
1931	-13,3%
1932	15%
1933	31%

Πηγή: Κονδύλης Θ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)*

Η ερμηνεία του φαινομένου, είναι ότι μετά την πτώχευση του 1932, η χώρα λόγω έλλειψης πόρων, είχε αδυναμία εισαγωγής προϊόντων, με αποτέλεσμα ο αγροτικός κλάδος, να στραφεί στην εξυπηρέτηση των αναγκών της χώρας.

Ενώ οι τιμές των αγροτικών προϊόντων, παρουσιάζουν ανοδικές τάσεις μέχρι το 1928, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης του 1932, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων συμπίπτουν στα επίπεδα του 1928 και σε αρκετά προϊόντα, στα επίπεδα του 1923. Συμπερασματικά, ο αγροτικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας κατά τη δεκαετία 1922-1932, καταδεικνύεται από το ποσοστό των απασχολούμενων στη γεωργία, όπου επί συνολικού ενεργού πληθυσμού 2.500.000 ατόμων, οι απασχολούμενοι στη γεωργία είναι 1.527.500 δηλαδή το 61,1%.

4.3 ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Η τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ήταν μια περίοδος, κατά την οποία ο κλάδος της βιομηχανίας στην Ελλάδα, παρουσίασε ανάπτυξη σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Το προσφυγικό κύμα, που κατέφθασε στη χώρα από τα τέλη της δεκαετίας του 10' και το οποίο κορυφώθηκε μεταξύ 1922-1923, ήταν ένας σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη αυτή. Αυτό έγινε ποικιλοτρόπως, αφού καταρχάς διογκώθηκε η εγχώρια αγορά, αλλά –κυρίως- επειδή οι πρόσφυγες, αποτελούσαν μεγάλη εργατική δύναμη, η οποία –παράλληλα- ήταν και φθηνή. Επιπλέον, η οικονομική κρίση διεθνώς και η μείωση των εισαγωγών, προκάλεσαν την άνοδο των ελληνικών προϊόντων στην ελληνική αγορά.

Ο αναπτυξιακός χαρακτήρας που δόθηκε στο δευτερογενή τομέα την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, στηρίχτηκε -εκτός των άλλων- κατά βάση, σε ένα θεσμικό πλαίσιο, που από τη μια πλευρά, εξασφάλιζε κίνητρα για την ανάπτυξή του και από την άλλη, δημιουργούσε ένα πλέγμα προστασίας, για τις μονάδες παραγωγής.

Ο πρώτος νόμος αναπτυξιακού χαρακτήρα για το δευτερογενή τομέα, ήταν ο ν.2948/1922, που ως νόμος πλαίσιο, περιελάμβανε ευεργετικές διατάξεις φορολογικών απαλλαγών, επιδοτήσεων, εξασφάλισης αγορών κ.ά.. Η πολιτική Βενιζέλου, μετά την ανάληψη της εξουσίας το 1928, δρομολόγησε σειρά θεσμικών εργαλείων, για την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Με ειδικό νόμο, καθόρισε τις κατηγορίες των επιχειρήσεων που θα είχαν την ατέλεια των βιομηχανιών (ν. 4151/1929). Ο στόχος ήταν, οι κεφαλαιούχοι να ευνοηθούν, αλλά αφού θα διέθεταν 20 εκ. δρχ. για την εγκατάστασή τους. Επίσης, με τον ίδιο νόμο, θεσπίστηκαν ευνοϊκές ρυθμίσεις για την επιδότηση της φορολόγησης-δασμολόγησης, του μηχανολογικού εξοπλισμού.

Επιπλέον, ευνοήθηκαν οι ανώνυμες εταιρίες, μέσω της απαλλαγής φορολογίας, σε σχέση με τα δάνεια που είχαν λάβει μέσω ομολογιών. Με μεταγενέστερο νόμο, οι απαλλαγές περιέλαβαν, σε ό, τι αφορά τους τόκους των δανείων και τα δάνεια που

προερχόντουσαν από το εξωτερικό, τις επιχειρήσεις στις οποίες επενδύθηκαν ξένα κεφάλαια. Η εύνοια που θεσπίστηκε για τις Α.Ε., φαίνεται και από το γεγονός, ότι ο αριθμός των ανωνύμων εταιριών στην τετραετία 1927-1930, τετραπλασιάστηκε. Πρέπει να αναφερθεί, ότι μεγάλη συγκέντρωση των ανωνύμων εταιριών, παρατηρήθηκε στα αστικά κέντρα και κυρίως στην Αθήνα.

Στα μέτρα προστασίας της εσωτερικής παραγωγής, εντάσσεται και η απαγόρευση εισαγωγής ομοειδών με τα ελληνικά, προϊόντων του εξωτερικού (ν. 4782/7-5-1930). Στην ίδια βάση, στο δημόσιο και στις κρατικές προμήθειες, υπήρχε η προτίμηση στα ελληνικά προϊόντα. Προκειμένου να προστατευθούν τα ελληνικά προϊόντα, στην τιμή των εισαγόμενων προστέθηκαν δασμοί, έτσι ώστε να γίνουν ακριβότερα και να καταστούν ανταγωνιστικά τα ελληνικά προϊόντα, προς τα εισαγόμενα. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν ότι κάποιες εταιρίες απέκτησαν περί το τέλος της δεκαετίας του 1920, σχέση μονοπωλιακού χαρακτήρα με το δημόσιο, για τις προμήθειές του.

Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της βιομηχανίας ήταν τα εξής:

- Χαμηλό κόστος επένδυσης
- Χαμηλός κεφαλαιουχικός εξοπλισμός
- Χαμηλά ποιοτικά και τεχνολογικά πρότυπα
- Επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας (λόγω φθηνού εργατικού δυναμικού)

Οι επιλογές του Βενιζέλου σε σχέση με τη βιομηχανία, στόχευαν στην ενίσχυση μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, που θα μπορούσαν να στηρίξουν την αναπτυξιακή προσπάθεια. Στην ίδια λογική, ήταν και ο νόμος που θέσπιζε ατέλειες στην εισαγωγή κάποιων πρώτων υλών. Ο ρόλος του κράτους, αποδείχθηκε αρνητικός, ευνοώντας την ίδρυση μικρού μεγέθους βιομηχανιών, ελάχιστο αριθμό μεγάλων μονάδων, καθώς και την μονοσήμαντη κατεύθυνση της παραγωγής (μικρές βιομηχανίες τροφίμων). Από αυτή την περίοδο και μετά, το ποσοστό κάλυψης των αναγκών της εσωτερικής αγοράς, βαίνει αυξανόμενο, με κορύφωσή του την περίοδο, μετά την πτώχευση του 1932.

ΚΛΑΔΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ-ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Το 1930, στη Ελλάδα δραστηριοποιούνται 67.483 επιχειρήσεις, -βιομηχανίες και βιοτεχνίες- οι οποίες απασχολούσαν 232.770 εργάτες, εκ των οποίων οι 114.512 ήταν πρόσφυγες. Οι επιχειρήσεις αυτές, λειτουργούσαν σε οικογενειακές συνθήκες, με ελάχιστους εργάτες η κάθε μια, πέραν του ιδιοκτήτη τους.

Οι μικρές επιχειρήσεις(62.590 μονάδες), οι οποίες απασχολούσαν από 1-5 άτομα, ήταν κυρίως βιομηχανίες τροφίμων (29%), δέρματος (24%), μηχανουργίας (15%) και ενδύματος (14%). Στις μεσαίες επιχειρήσεις (4.432 μονάδες), οι οποίες απασχολούσαν από 6-25 άτομα, η αντίστοιχη κατανομή, ήταν βιομηχανίες τροφίμων(19%), δέρματος (14,4%), ενδύματος (13,5%) και δομικών κατασκευών (12%). Οι μεγάλες βιομηχανίες, οι οποίες ήταν περίπου 900 και οι οποίες απασχολούσαν πάνω από 25 άτομα, ήταν κυρίως η υφαντουργία (18%), οι δομικές κατασκευές (17%) και οι βιομηχανίες τροφίμων (15,7%).

Συνολικά, πρώτη θέση κατείχαν οι βιομηχανίες τροφίμων, με 19.485 μονάδες(28,7%), η βιομηχανία δέρματος με 15.648 μονάδες (23%), η μηχανουργία με 9.778 μονάδες (14%) και η βιομηχανία ενδυμάτων, με 9.419 μονάδες (13,8%).

Ανοδικοί ήταν, ταυτόχρονα και με την ανάπτυξη της βιομηχανίας-βιοτεχνίας και οι δείκτες της βιομηχανικής παραγωγής. Μεταξύ 1929-1932, οι τομείς της ενέργειας και της μεταλλουργίας, έχουν τα μεγαλύτερα κέρδη στην παραγωγή με άνοδο 54% και 24% αντίστοιχα. Αντιθέτως, οι τομείς του ενδύματος και των χημικών παρασκευασμάτων, έχουν απώλειες 43% και 29% αντίστοιχα.

Το 1922, η αξία της βιομηχανικής παραγωγής, ήταν 1,95 δισεκατομμύρια δραχμές, ενώ γύρω στο 1928, είχε παρουσιάσει αύξηση της τάξης του 242%, με κυριότερους κλάδους, αυτούς της υφαντουργίας, των τροφίμων, των χημικών και της βιομηχανίας δέρματος. Την περίοδο πριν την πτώχευση (1929-1932), η αξία της παραγωγής, παρουσίασε σοβαρές απώλειες. Οι χειρότερες από αυτές, αφορούσαν τους τομείς των ενδυμάτων, της μεταλλουργίας και του δέρματος, με μειώσεις 57%, 50% και 40% αντίστοιχα.

Η πτώχευση του 1932, είχε μάλλον ευεργετικά αποτελέσματα για την ανάπτυξη της παραγωγής και κατ' επέκταση και της βιομηχανίας, αφού υπήρξαν μέτρα υπέρ των ελληνικών προϊόντων, με σοβαρότερο την μείωση των εισαγωγών. Έτσι, η κάλυψη των εγχώριων αναγκών, γινόταν μέσω των ελληνικών βιομηχανιών, με αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής το 1933 σε όλους τους κλάδους, με το γενικό δείκτη να σημειώνει αύξηση 8,52%, με εφτά στους δώδεκα από αυτούς να παρουσιάζουν αύξηση. Οι σημαντικότερες, ήταν αυτές στους κλάδους του δέρματος, της ξυλείας και των χημικών.

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ

Οι κλάδοι της βιομηχανίας-βιοτεχνίας απασχολούσαν περίπου 232.000 άτομα το 1930. Η πλειοψηφία αυτών, εργάζονταν στις βιομηχανίες τροφίμων και στις κλωστοϋφαντουργίες. Επιπλέον, παρατηρείται συγκέντρωση του εργατικού δυναμικού στην πρωτεύουσα και στην Θεσσαλονίκη, με το 49% και 10% αντίστοιχα του συνόλου των εργατών να εργάζονται εκεί.

Τα ποσοστά εργατών ανά κλάδο την περίοδο εκείνη, φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

ΚΛΑΔΟΣ	ΕΡΓΑΤΕΣ (#)	ΕΡΓΑΤΕΣ (%)
Βιομηχανία τροφίμων	46.167	19,83%
Βιομηχανία δέρματος	32.091	13,78%
Οικοδομικές κατασκευές	29.171	12,53%
Βιομηχανία ενδυμάτων	25.343	10,89%

Πηγή: Κονδύλης Θ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)*

Στις βιοτεχνίες των 1-5 ατόμων, κυρίαρχη θέση είχε ο κλάδος των τροφίμων, που απασχολούσε το 28% του συνολικού δυναμικού, ενώ αυτές του δέρματος και των ενδυμάτων, ακολουθούσαν με ποσοστά 22% και 14%. Οι τρεις αυτοί κλάδοι, απασχολούσαν 69.959 άτομα, σε ατομικές κυρίως επιχειρήσεις.

Στις μεσαίες επιχειρήσεις από 6-25 άτομα, κυριαρχούν πάλι οι παραπάνω τρεις κλάδοι, με ποσοστά 18%,13,58% και 13,59%, ενώ ακολουθούσε και ο κλάδος των οικοδομικών κατασκευών, με ποσοστό 12,9%.

Στις μεγάλες βιομηχανίες, με παραπάνω από 25 άτομα, την πρώτη θέση κατείχαν οι οικοδομικές κατασκευές με 21.075 άτομα (25,91%) και ακολουθούν η υφαντουργία με 19.100 (23,48%) και η βιομηχανία τροφίμων με 7.975 (9,81%).

Σημαντικό στοιχείο, είναι ότι μόνο το 0,52% του συνόλου των επιχειρήσεων (67.883), απασχολούσαν πάνω από 100 άτομα και απασχολούσαν το 20,77% (48.000) του συνόλου των εργαζόμενων.

Είναι φανερό, λοιπόν πως η ελληνική βιομηχανία στηριζόταν στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις για την κάλυψη της αγοράς, αφού υπάρχει έλλειψη παραγωγικών μονάδων, οι οποίες θα μπορούσαν να απασχολήσουν πολλούς εργάτες.

Σημαντικό στοιχείο της περιόδου, ήταν η ύπαρξη πολλών ανηλίκων εργαζόμενων. Το συνολικό εργατικό δυναμικό, αποτελούνταν από 56,12% ενήλικες άνδρες, 18,92% ανήλικα αγόρια, 13,52% ενήλικες γυναίκες και 11,44% ανήλικα κορίτσια. Δηλαδή το 30 % (44.635 άτομα) του συνολικού αριθμού των εργαζόμενων, ήταν ανήλικοι και μάλιστα το 56% εξ αυτών, ήταν εργάτες.

Οι βιομηχανίες, με την μεγαλύτερη εξάρτηση από την παιδική εργασία, ήταν η μηχανουργία με το 43,24% του συνόλου των εργαζομένων να είναι ανήλικα αγόρια, η βιομηχανία ξύλου και δέρματος με 39,44% και 31,98% αντίστοιχα. Τα ανήλικα κορίτσια, είχαν κυριότερη απασχόληση στην υφαντουργία (36,88%), την βιομηχανία καπνού (27,51%) και τη βιομηχανία ενδυμάτων (30,27%). Η εξάρτηση της βιομηχανίας από την παιδική εργασία, φαίνεται σε μεγάλο βαθμό εξάλλου και από το γεγονός, ότι 12 από τους 14 βιομηχανικούς κλάδους, εξαρτιόνταν σε ποσοστό πάνω από 20% από ανήλικους εργαζόμενους.

Η νομοθεσία για την παιδική εργασία, ξεκινάει ουσιαστικά το 1912 (ν.4029/24-12-1912) και αλλάζει το 1920 (ν. 2271/24-7-1920) θέτοντας το όριο ηλικίας για ανήλικους τα 14 χρόνια. Οι νόμοι περί εργασίας ανηλίκων, όμως, σπάνια εφαρμόζονταν, εξαιτίας της αντίδρασης των βιομήχανων, ως προς την ύπαρξή τους αλλά και των επιθεωρητών εργασίας, ως προς την λειτουργία τους, με αποτέλεσμα, οι ανήλικοι εργαζόμενοι να εργάζονται κάτω από άθλιες, πολλές φορές, συνθήκες εργασίας.

Η ύπαρξη πολλών φθηνών εργατικών χεριών, είχε ως αποτέλεσμα τη γενικότερη ανάταση της ελληνικής βιομηχανίας την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα. Αυτό οφειλόταν, κυρίως στο μεγάλο αριθμό προσφύγων, οι οποίοι καταφθάνουν στην Ελλάδα και λόγω της μεγάλης ανεργίας, υπάρχει υπερπροσφορά φθηνής εργασίας. Ένας άλλος λόγος είναι, ο σημαντικός περιορισμός της εξωτερικής μετανάστευσης (κυρίως προς την Αμερική), με αποτέλεσμα οι πιθανοί μετανάστες, να μείνουν τελικά στην Ελλάδα και να αναγκαστούν, είτε να μείνουν άνεργοι, είτε να υποαπασχοληθούν .

Η άσχημη κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι εργάτες, φαίνεται και από τον τρόπο αμοιβής τους. Παρ'όλο που την δεκαετία του '20 υπάρχει αύξηση των ημερομισθίων, ουσιαστικά τα ημερομίσθια σταδιακά συμπιέζονται. Το 1930, μόνο το 29% των αντρών, το 9% των γυναικών και το 23% των μαθητευόμενων εργατών, είχαν μηνιαίο μισθό. Στο δημόσιο τομέα, αυτό άλλαζε, αφού μηνιαίο μισθό λάμβανε, ποσοστό άνω του 90%. Τα στοιχεία αυτά μας δείχνουν, την κατάσταση στο εργασιακό ζήτημα, την έλλειψη εργατικών σωματείων και την απουσία κρατικής κοινωνικής ασφάλισης.

Τα πράγματα, ήταν χειρότερα όσον αφορά τη μισθοδοσία των ανηλίκων. Συγκεκριμένα, το ημερομίσθιο των ανήλικων αγοριών, ήταν περίπου στο 60% του ημερομισθίου των αντρών. Φυσικά, σημασία έχει και η κλαδική διάρθρωση του ημερομισθίου των ανηλίκων, αφού τα υψηλότερα ημερομίσθια αυτών, δίνονταν στις οικοδομικές κατασκευές και στη βιομηχανία τσιμέντου, ενώ τα χαμηλότερα δίνονταν στην τυπογραφία και την βιομηχανία ξύλου. Τα ανήλικα κορίτσια, τα οποία απασχολούνταν κυρίως στην υφαντουργία και την βιομηχανία ενδυμάτων, αμείβονταν σε ποσοστό 83% του μέσου ημερομισθίου των γυναικών. Σε γενικές γραμμές, σχεδόν σε όλους τους κλάδους, τα ημερομίσθια των ανήλικων εργατριών, ήταν σε ποσοστό άνω του 70% του μέσου ημερομισθίου των γυναικών, ενώ σε

κάποιους κλάδους, όπως στη μεταλλουργία, σχεδόν εξισώνονταν. Αυτό οφειλόταν, στο μεγάλο ποσοστό των ανήλικων κοριτσιών - εργατριών, με αποτέλεσμα το ημερομίσθιο των ενηλίκων να συμπιέζεται. Επίσης, οι ανήλικες εργάτριες απασχολούνταν, όπως προαναφέρθηκε, σε κλάδους οι οποίοι, εκτός του ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εργατών ήταν γυναίκες, είχαν ανάγκη από ανειδίκευτες εργάτριες.

Συμπερασματικά είναι εμφανές, ότι η παιδική εργασία, είχε μεγάλα ποσοστά σε όλους τους κλάδους, παρόλο που πολλές φορές ήταν συγκυριακή και περιστασιακή.

ΕΚΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

Την Τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα, γίνονται μεγάλες προσπάθειες για την εκμηχάνιση του βιομηχανικού τομέα στη Ελλάδα. Αυτό μπορεί να φανεί κι απ' τον παρακάτω πίνακα, στον οποίο παρουσιάζεται η ποσοστιαία μεταβολή του δείκτη ίδρυσης νέων εργοστασίων σε σχέση με τον ίδιο δείκτη του 1921.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΔΕΙΚΤΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΝΕΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ
1928	242%
1929	10%
1930	-20%

Πηγή: Κονδύλης Θ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)*

Το αρνητικό πρόσημο το 1930, είναι αποτέλεσμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης, η οποία προκάλεσε την παύση των επενδύσεων από το εξωτερικό στην Ελλάδα, με αρνητικά αποτελέσματα για τον βιομηχανικό τομέα, αφού σταμάτησαν οι παραγγελίες νέων μηχανών από το εξωτερικό.

Οι μικρές επιχειρήσεις (62.500) εκείνη τη περίοδο, ήταν εκμηχανισμένες μόνο σε ποσοστό 12,5%, με αποτέλεσμα η παραγωγή τους να εξαρτάται από τους εργάτες. Στις μεσαίες επιχειρήσεις (1461), 6-25 ατόμων, το ποσοστό εκμηχάνισης άγγιζε το 15% , με τον μεγαλύτερο βαθμό εκμηχάνισης, να τον έχει ο κλάδος της παραγωγής ενέργειας και η μεταλλουργία. Οι μεγάλες βιομηχανίες (563), άνω των 25 ατόμων, αποτελούσαν το μικρότερο κομμάτι (6%) των εκμηχανισμένων επιχειρήσεων της χώρας, όμως εκμεταλλεύονταν πάνω απ' το 50% της συνολικής ιπποδύναμης. Τη μεγαλύτερη εκμετάλλευση ιπποδύναμης, είχαν οι βιομηχανίες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, η υφαντουργία και η βιομηχανία τροφίμων. Συμπερασματικά , είναι προφανές, ότι δεν είναι ανεπτυγμένη η βαριά βιομηχανία αυτή την περίοδο στην Ελλάδα, αφού το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής ιπποδύναμης, ήταν κατανεμημένο σε χιλιάδες μικρές επιχειρήσεις, και όχι σε μεγάλες εργοστασιακές μονάδες. Η κατάσταση αυτή, ωφελούσε την βιομηχανία των τροφίμων, αφού η παραγωγή αυτής, διοχετευόταν εύκολα στην ελληνική αγορά, αφού τα ελληνικά προϊόντα ήταν αρκετά φθηνότερα από τα εισαγόμενα.

Ωστόσο, τα προβλήματα της παγκόσμιας οικονομίας στο τέλος της δεκαετίας του '20, είχαν έμμεσες αρνητικές συνέπειες για τις μικρές ελληνικές επιχειρήσεις. Αυτό συνέβαινε, επειδή η μικρομεσαία επιχείρηση, είχε άμεση εξάρτηση από το εγχώριο τραπεζικό κεφάλαιο. Η Ένωση Ελληνικών Τραπεζών, στην οποία συμμετείχαν μεγάλες τράπεζες της χώρας, κατείχε το 90% του διαθέσιμου κεφαλαίου της χώρας, με αποτέλεσμα να ασκεί μεγάλη επιρροή στον κλάδο της βιομηχανίας. Συνεπώς, ήταν σχεδόν αδύνατο για μια μικρομεσαία επιχείρηση να πραγματοποιήσει επενδύσεις, αφού ήταν χρεωμένη στους διαχειριστές του κεφαλαίου. Η έλλειψη επενδύσεων και η προσπάθεια εξασφάλισης γρήγορου κέρδους, είχαν αρνητικές συνέπειες στην εκμηχάνιση της ελληνικής βιομηχανίας. Αποτέλεσμα της έλλειψης ενδιαφέροντος για νέες επενδύσεις, είναι ότι το ποσοστό εισαγωγής μηχανών, αποτελούσε περίπου το 4% του συνόλου των ελληνικών εισαγωγών.

4.4 ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Το εμπόριο έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην οικονομία την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, στο τέλος της δεκαετίας, έκανε πολλές προσπάθειες για να προστατέψει τα ελληνικά προϊόντα, προσπαθώντας να μειώσει τις εισαγωγές, έτσι ώστε να αυξηθεί η εγχώρια παραγωγή.

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του εμπορίου, είχαν και τα μεγάλα λιμάνια. Τα μεγαλύτερα λιμάνια στην χώρα, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη, συγκέντρωναν το μεγαλύτερο ποσοστό των εισαγωγών, ενώ τα υπόλοιπα λιμάνια, όπως η Πάτρα, η Καβάλα, η Καλαμάτα και το Ηράκλειο, κυρίως συνέβαλαν στο εξαγωγικό εμπόριο, λόγω της παραγωγής καπνού στην περιφέρεια. Ενδεικτικά, το 72,1% των εξαγωγών πραγματοποιούνταν από τα περιφερειακά λιμάνια, τα οποία προωθούσαν τα εξαγωγικά προϊόντα απευθείας στις ξένες αγορές.

Τα εισαγόμενα προϊόντα, προερχόταν σε ποσοστό 53% από τις μεγάλες βιομηχανικές χώρες (Η.Π.Α., Αγγλία, Γερμανία, Γαλλία), ενώ στις ίδιες χώρες κατέληγε το 84% των εξαγωγών.

Ο Πειραιάς, ήταν το λιμάνι με τον μεγαλύτερο όγκο εισαγωγών, αφού εισήγαγε το 51,6% της συνολικής αξίας των προϊόντων (10,85 δισεκατομμύρια δραχμές) και ακολουθούσε η Θεσσαλονίκη (20,1%). Αντίστοιχες λοιπόν, ήταν και οι τελωνειακές εισπράξεις, αφού στον Πειραιά εισπράττονταν το 45,3% των δασμών, στη Θεσσαλονίκη το 22,5% και από τα λιμάνια της Καλαμάτας, του Βόλου, της Πάτρας και της Καβάλας, το 15%. Αξίζει να σημειωθεί επίσης, η σημασία του λιμανιού της Καβάλας, αφού από εκεί προωθούνταν το 27% των εξαγωγών το 1930, κυρίως λόγω του καπνού.

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ

Το ελληνικό εμπόριο, κατά τη διάρκεια της τρίτης δεκαετίας του 20ου αιώνα, παρουσιάζει βελτιωτικές τάσεις. Μεταξύ όμως του 1929-1930, οι εισαγωγές σε όγκο και αξία, παρουσιάζουν ελαφρά μείωση σε ποσοστά 6,93% και 20,72%. Το 1932 όμως, η αξία των εισαγωγών πέφτει στο μισό σε σχέση με το 1929, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης που έπληξε την Ελλάδα. Αυτό οφειλόταν και στα μέτρα, στα οποία προέβη η Ελλάδα, ώστε να μειωθούν οι εισαγωγές και να μειωθεί η διαρροή συναλλάγματος στο εξωτερικό.

Η διεύρυνση της ελληνικής αγοράς, λόγω του προσφυγικού κύματος το 1922, δεν μπορούσε να καλυφθεί από την εγχώρια παραγωγή, με αποτέλεσμα την αύξηση των εισαγωγών. Η Ελλάδα, εισήγαγε κυρίως αγροτικά προϊόντα, με τους μεγαλύτερους όγκους να αφορούν σιτηρά και εσπεριδοειδή. Το 1932 όμως, μετά την οικονομική κρίση, καθορίστηκε ο εμπορικός συμψηφισμός, με αποτέλεσμα οι εισαγωγές γεωργικών προϊόντων να μειωθούν. Η μείωση αυτή, ήταν επίσης αποτέλεσμα της αύξησης της ελληνικής παραγωγής των σιτηρών και της απόδοσης των εγγειοβελτιωτικών έργων του Βενιζέλου.

Επίσης, σημαντικές ήταν και οι εισαγωγές πρώτων υλών όπως βενζίνης, λιγνίτη και γαιανθράκων, οι οποίες συνολικά το 1930 ήταν 988.000 τόνοι ενώ το 1932 ήταν 920.000 τόνοι. Κυριότερες χώρες προέλευσης των ενεργειακών πρώτων υλών, ήταν αυτές της Ανατολικής Ευρώπης, η Βρετανία και η Ρωσία.

Συμπερασματικά, παρατηρείται ότι η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα μετά το 1930, δεν επηρέασε καθόλου τις εισαγωγές καυσίμων, αφού η ελληνική αγορά και οικονομία, είχε άμεση εξάρτηση από αυτές.

Στο παρακάτω πίνακα φαίνεται η ποσοστιαία κλαδική κατανομή των εισαγωγών του 1928 και του 1932.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΔΕΙΚΤΗ ΙΔΡΥΣΗΣ ΝΕΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ
1928	242%
1929	10%
1930	-20%

Πηγή: Κονδύλης Θ., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)

Τα συμπεράσματα που μπορούμε να εξάγουμε από τον παραπάνω πίνακα, είναι ότι δεν υπήρξαν σημαντικές αλλαγές όσον αφορά τις εισαγωγές στην προαναφερθείσα περίοδο, αλλά και το ότι πάνω από το 35% των διατροφικών αναγκών της χώρας, το κάλυπταν οι εισαγωγές, με αποτέλεσμα να την καθιστούν ευάλωτη σε οποιαδήποτε μεταβολή των διεθνών τιμών.

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Το ελληνικό εξαγωγικό εμπόριο, παρουσιάζεται σχετικά βελτιωμένο στα τέλη της τρίτης δεκαετίας του 20ου αιώνα. Κατά την περίοδο 1929-1930, ο όγκος των εξαγωγών αυξήθηκε κατά 1,73% και η αξία τους μειώθηκε κατά 14%. Σημαντικό στοιχείο επίσης, είναι και η αναλογία των εξαγωγών προς τις εισαγωγές. Την περίοδο 1928-1932 ο μέσος όρος αυτής της αναλογίας, ήταν πάνω από 50% με τη μέγιστη τιμή της να φτάνει το 1930 στο 56,86% και την ελάχιστη το 1931 στο 48%.

Αυτές οι τιμές, αν και δεν είναι ιδιαίτερα υψηλές, είναι μεγαλύτερες από το αντίστοιχο ποσοστό για την περίοδο 1911-1920 (46,84%). Οι παραπάνω τιμές, μας δείχνουν ότι την συγκεκριμένη περίοδο, πάνω από το μισό του συναλλάγματος που διοχετευόταν στο εξωτερικό μέσω εισαγωγών, επέστρεφε στην Ελλάδα με τις εξαγωγές.

Τα σημαντικότερα ελληνικά εξαγωγικά προϊόντα, ήταν γεωργικά, με πρώτα τον καπνό και την σταφίδα. Το 1929, η ονομαστική αξία των δύο αυτών προϊόντων,

ανερχόταν σε 13,3 δισεκατομμύρια δραχμές, ενώ το 1932 λόγω της οικονομικής κρίσης, υποχώρησε στα 7,8 δισεκατομμύρια δραχμές. Ο καπνός και η σταφίδα, αντιπροσώπευαν κατά μέσο όρο την περίοδο 1922-1927, το 63% του συνόλου των εξαγωγών, με αποτέλεσμα να βάζουν την οικονομία σε κίνδυνο, σε κάθε αρνητική οικονομική μεταβολή.

Στον παρακάτω πίνακα, παρουσιάζεται η κλαδική κατανομή των εξαγωγών το 1928 και 1932:

ΚΛΑΔΟΣ	1928	1932
ΤΡΟΦΙΜΑ- ΠΟΤΑ	33,87%	49,20%
ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ	60,32%	44,68%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΕΙΔΗ	7,6%	2,24%

Πηγή: Κονδύλης Θ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)*

Τα συμπεράσματα που εξάγονται από τον παραπάνω πίνακα , είναι η αύξηση των εξαγωγών των βιομηχανικών ειδών κατά 27%, των τροφίμων και ποτών κατά 45% αλλά και η μείωση των εξαγωγών των πρώτων υλών, κατά 26%.

4.5 ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η Ελλάδα εισέρχεται στη δεκαετία του 1920, προερχόμενη από την περιπέτεια δύο μεγάλων πολεμικών συγκρούσεων, αλλά και της μικρασιατικής εκστρατείας που ξεκίνησε στις 2 Μαΐου 1919, όταν το πρώτο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα αποβιβάζεται στην Μικρά Ασία. Τόσο η νίκη της Ελλάδας στον Α' και Β' βαλκανικό πόλεμο, όσο και η μικρασιατική καταστροφή που ακολούθησε σε διάστημα μικρότερο των 10 ετών, είχαν σαν αποτέλεσμα τον σχεδόν διπλασιασμό του

πληθυσμού της χώρας. Οι επιπτώσεις που είχαν οι δύο πολεμικές συρράξεις, ήταν σημαντικά αρνητικές για την πορεία της ελληνικής οικονομίας. Οι πολεμικές δαπάνες, δημιούργησαν την ανάγκη έκδοσης πληθωριστικού χρήματος και μεγάλων διακυμάνσεων της ισοτιμίας της δραχμής.

Συνέπεια των υποτιμήσεων, ήταν η μαζική εξαγωγή συναλλάγματος, η οποία παράλληλα με τη μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων, δημιούργησε αλλαγές σε σχέση με την ισοτιμία με τη στερλίνα, που φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΙΣΟΤΙΜΙΑ ΔΡΑΧΜΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΣΤΕΡΛΙΝΑΣ	ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ (%)
1920	34,2 (ΤΙΜΗ ΒΑΣΗΣ)	
1921	70	104
1922	166	137
1923	296	78
1924	247	-17
1925	312	26
1926	386	24

Πηγές: Αλογοσκούφης Γ.- Λαζαρέτου Σ., *Η δραχμή από τον φοίνικα στο ευρώ*, Mazower M., *Greece and the inter-war economic crisis*

Η συνολική υποτίμηση της δραχμής, έναντι της στερλίνας την περίοδο 1920-1926, ήταν της τάξης του 1186%.

Η πολιτική αστάθεια που ακολούθησε τη μικρασιατική καταστροφή, σε συνδυασμό με τη νομισματική αστάθεια, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την υιοθέτηση μιας αυστηρής νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Έτσι η Ελλάδα επανέρχεται στον κανόνα του χρυσού το 1928.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας την ίδια περίοδο, ήταν η υψηλή κυκλοφορία του χρήματος –κυρίως- λόγω της αντιμετώπισης των πολεμικών

δαπανών, η συνεχής πτώση των συναλλαγματικών διαθεσίμων, καθώς και χαμηλά φορολογικά έσοδα. Η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, είχε σαν αποτέλεσμα την ένταξη του νομίσματος στις ελεύθερα κυμαινόμενες ισοτιμίες αλλά και συγχρόνως εξυπηρετούντο τα δημοσιονομικά ελλείμματα.

Η Ελλάδα πλέον, στρέφεται στις χρηματαγορές της δυτικής Ευρώπης, οι οποίες ζητούσαν την εφαρμογή αυστηρής δημοσιονομικής πολιτικής, προκειμένου να μειώσουν τα επιτόκια δανεισμού. Η συμμόρφωση της ηγεσίας του κράτους σε αυτές τις προϋποθέσεις, οδήγησαν προς το τέλος της δεκαετίας του 1920, σε μείωση της κυκλοφορίας του χρήματος, η οποία οδήγησε στην επανασύνδεση με το καθεστώς του χρυσού.

Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια βελτίωσης της ελληνικής οικονομίας, έγινε το 1927 από τον τότε Υπουργό Οικονομικών Γ. Καφαντάρη. Με τον πληθωρισμό να έχει εκτιναχθεί στο 21% το 1926, ζητήθηκε δάνειο ύψους 9 εκατ. Λιρών από ξένα κεφάλαια και υποβλήθηκε αίτηση στην Κοινωνία των Εθνών, ώστε να μπει εγγυήτρια για τους όρους σύναψης του δανείου. Το δάνειο αφορούσε τη σταθεροποίηση της δραχμής και ικανοποίηση των αναγκών των προσφύγων.

Η Κοινωνία των Εθνών, στην οποία προσέφυγε η Ελλάδα για να μπει εγγυήτρια για το παραπάνω δάνειο, εκδηλώνοντας το ενδιαφέρον της για την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, αποστέλλει εκπροσώπους της στην Ελλάδα, προκειμένου να αποκτήσουν μια άμεση και ακριβή εικόνα της ελληνικής οικονομίας. Μετά από την εξέταση εκ μέρους της επιτροπής των δημοσιονομικών και νομισματικών δεδομένων της χώρας, προτείνει, πριν από οποιαδήποτε νομισματική μεταρρύθμιση, την ίδρυση κεντρικής τράπεζας στα πρότυπα της κεντρικής τράπεζας της Αγγλίας, με τον τίτλο Τράπεζα της Ελλάδος. Πράγματι στις 10 Νοεμβρίου 1927, ιδρύεται η Τράπεζα της Ελλάδος, ως Ανώνυμη Εταιρία με κεφάλαιο 400 εκατ. δραχμές, το οποίο καλύφθηκε από μετόχους της Εθνικής Τράπεζας.

Η Τ.τ.Ε., θα είχε σκοπό την σταθεροποίηση του νομίσματος, αφού πλέον θα είχε και το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης, τη συγκέντρωση όλων των πληρωμών και εισπράξεων του Κράτους και των δημόσιων υπηρεσιών, αλλά και την έκδοση δανείων όντας ανώνυμη εταιρία.

Εν γένει, το 1927 γίνονται προσπάθειες εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας, μέσω της μείωσης των δημοσίων δαπανών και της αποφυγής έκδοσης πληθωριστικού χρήματος. Αυτό αποτυπώνεται και στη συναλλαγματική σταθερότητα, όπου η ισοτιμία της δραχμής, κυμαινόταν μεταξύ 360 δρχ./στερλίνα, έως 375δρχ./στερλίνα. Αξιοποιώντας την πραγματική σταθεροποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας, η ελληνική κυβέρνηση με διάταγμα τον Μάιο του 1928, ορίζει σταθερή ισοτιμία με χρυσό και στερλίνα. Η δραχμή συνδέεται με τον κανόνα του χρυσού συναλλάγματος, δηλαδή 1.000 γραμμάρια χρυσού, κοστίζουν 51.212,87 δραχμές. Επιπλέον η ισοτιμία της δραχμής με την Λίρα Αγγλίας, είναι 375 δρχ. / 1 Στερλίνα.

Η ίδρυση της Τ.τ.Ε. έφερε και πολλές αντιδράσεις από το σύνολο των εμπορικών τραπεζών, οι οποίες εκείνη την περίοδο (1928) ήταν σαράντα έξι (46). Η μεγαλύτερη από αυτές, η Εθνική, έχασε τα περισσότερα προνόμια που είχε, από την Τ.τ.Ε., όπως τη δυνατότητα έκδοσης χρήματος, την αποθηκευτική και γεωργική πίστη, καθώς και πολλές από τις εισπράξεις και πληρωμές του Κράτους. Έτσι, ποικιλοτρόπως η Εθνική Τράπεζα προσπαθούσε να υπονομεύσει την ανάγκη ύπαρξης κεντρικής τράπεζας και τη λειτουργία της Τ.τ.Ε.. Κατ' αρχήν, το 1928, συσπείρωσε τις υπόλοιπες εμπορικές τράπεζες και έτσι, δημιουργήθηκε η Ένωση Ελληνικών Τραπεζών. Επιπλέον, δεν παραχώρησε την αντιστοιχία χρυσού των καλυμμάτων της στην Τ.τ.Ε., αλλά και προσπαθούσε να διώξει κεφάλαια στις ξένες αγορές, έτσι ώστε να εξαντληθούν τα αποθέματα της Τ.τ.Ε..

Η νομισματική σταθεροποίηση, επέφερε σχεδόν άμεσα τον περιορισμό της νομισματικής κυκλοφορίας και την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Τελικά, μετά από αυτές τις κινήσεις, η ισοτιμία λίρας/δραχμής σταθεροποιήθηκε όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΙΣΟΤΙΜΙΑ ΛΙΡΑΣ/ΔΡΑΧΜΗΣ
1926	1 λίρα/ 386 δραχμές
1927	1 λίρα/ 368 δραχμές
1928	1 λίρα/ 375 δραχμές
1929	1 λίρα/ 375 δραχμές
1930	1 λίρα/ 375 δραχμές
1931	1 λίρα/ 375 δραχμές
1932	1 λίρα/ 472 δραχμές

Πηγή: Αλογοσκούφης Γ.- Λαζαρέτου Σ., *Η δραχμή από τον φοίνικα στο ευρώ*, Mazower M., *Greece and the inter-war economic crisis*

4.6 ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΕΙΣ

Ένας σημαντικός παράγοντας της οικονομίας, που θα είχε επιπτώσεις για την κατάσταση στην Ελλάδα, όχι μόνο την περίοδο που μελετάμε, αλλά και στις επόμενες δεκαετίες, ήταν οι πολεμικές αποζημιώσεις από την Γερμανία και τους συμμάχους της, στους νικητές του Α παγκοσμίου πολέμου.

Η απόφαση των συμμαχικών δυνάμεων ήταν, η Γερμανία να πληρώσει 132 δις μάρκα εκ των οποίων η Ελλάδα έπρεπε να λάβει το 0,4%. Η εφαρμογή του σχεδίου Dawes (σχέδιο για το διακανονισμό των χρεών το οποίο αποφασίστηκε από επιτροπή της οποίας ηγείτο ο αμερικανός πρόεδρος Charles Dawes) καταλόγιζε στην Γερμανία και στους συμμάχους της 115 εκατομμύρια λίρες, ως πολεμικές επανορθώσεις προς την Ελλάδα, η οποία όφειλε από την μεριά της προς τους συμμάχους, 60 εκατομμύρια λίρες. Από αυτά η Ελλάδα έλαβε μόνο 1,8 εκατομμύρια λίρες.

Οι οφειλές της Ελλάδας προς τους συμμάχους της ως πολεμικά χρέη, απασχόλησαν ιδιαίτερα τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις προσωπικά. Τα χρέη της Ελλάδας το 1923, σύμφωνα με το Υπουργείο οικονομικών των Η.Π.Α., ήταν 20 εκατομμύρια δολάρια προς τις Η.Π.Α., 7,5 εκατομμύρια δολάρια προς τον Καναδά, 166 εκατομμύρια δολάρια προς την Γαλλία και 109 εκατομμύρια δολάρια στη Μεγάλη Βρετανία.

Η συμφωνία για διακανονισμό με την Μεγάλη Βρετανία, υπογράφηκε στις 9 Απριλίου 1927 και ανερχόταν σε 21,4 εκατομμύρια λίρες, οι οποίες θα αποπληρώνονταν σε 62 εξαμηνιαίες δόσεις. Ο διακανονισμός με τις Η.Π.Α., είχε υπογραφεί λίγο πιο νωρίς, στις 18 Ιανουαρίου του 1927 και προέβλεπε την εξόφληση χρέους ύψους 20 εκατομμυρίων δολαρίων σε 62 χρόνια και έκδοση δανείου από την Αμερική προς την Ελλάδα ύψους 12 εκατομμυρίων δολαρίων, με τόκο 4% , ποσό το οποίο εξαιρούνταν από το δάνειο που είχε εγκρίνει η Κ.Τ.Ε.. Η συμφωνία με την Γαλλία, η οποία μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις υπογράφηκε τον Φεβρουάριο του 1928, προέβλεπε συμψηφισμό των υποχρεώσεων της Γαλλίας προς την Εθνική Τράπεζα (408 εκατομμύρια δραχμές), με τις απαιτήσεις της για τα πολεμικά χρέη, που είχαν να κάνουν με προμήθειες πολεμικού υλικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 1929-ΥΦΕΣΗ

5.1 ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η παγκόσμια οικονομική κρίση –the great depression- που ξεκίνησε το 1929, με το κραχ του αμερικάνικου χρηματιστήριου στις 29 Οκτωβρίου 1929 («μαύρη Τρίτη») , ακολουθήθηκε από μακρόχρονη οικονομική ύφεση (ετυμ.: επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης) που εξαπλώθηκε και στο σύνολο της Ευρώπης .

Η ένταση των καταστροφικών συνεπειών, διέφερε από χώρα σε χώρα, ενώ οδήγησε σε κοινωνικές αναταραχές πολλές χώρες και σε πολιτική αστάθεια, η οποία σε κάποιες περιπτώσεις έδωσε την ευκαιρία σε αναρριχητές της πολιτικής, σε δημαγωγούς ακραίων πολιτικών θέσεων, να καταλάβουν την εξουσία και εκμεταλλευόμενοι την απογοήτευση και την ανέχεια των λαών-θυμάτων της οικονομικής κρίσης, να εγκαταστήσουν καθεστώτα-πρωταγωνιστές του 2ου Παγκόσμιου πολέμου.

Είναι πάντως γεγονός , ότι στις Η.Π.Α., η οικονομική κρίση βρίσκει διέξοδο και τέλος , στην λεγόμενη «πολεμική οικονομία», που σήκωσε στην συνέχεια το βάρος του 2ου Παγκόσμιου πολέμου.

Λόγω των οικονομικών σχέσεων των κρατών μεταξύ τους (εμπορικές συναλλαγές, νομισματικές ισοτιμίες, τραπεζικό σύστημα), η οικονομική κρίση, που ξεκίνησε στην Αμερική, εξαπλώθηκε σε ρυθμούς που διέφεραν, αλλά και με διαφορετικά χαρακτηριστικά (ανάλογα με την δομή της οικονομίας τους) με ταχείς ρυθμούς στα

κράτη, σε παγκόσμια κλίμακα. Οι επιπτώσεις διέφεραν μεταξύ των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.

Ωστόσο, οι επιπτώσεις επηρέασαν βασικές παραμέτρους των οικονομιών όπως είναι :

- το εμπόριο
- το τραπεζικό σύστημα
- τη δημοσιονομική ισορροπία
- την ιδιωτική οικονομία-επιχειρηματικότητα
- την αγροτική παραγωγή
- τη βιομηχανική παραγωγή κ.ά.

Και βεβαίως το βιοτικό επίπεδο των λαών, που υποχώρησε και δημιούργησε τις προϋποθέσεις κοινωνικών αναταραχών και ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων.

Όμως, κοινός παρανομαστής των χαρακτηριστικών αυτών, ήταν η μακρόχρονη ύφεση που έπληξε καθοριστικά την παγκόσμια οικονομία.

5.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ποιό ήταν όμως το «τοπίο» στην Αμερικάνικη οικονομία του 1929?

Κατά την δεκαετία 1920-1929, η Αμερική γνώρισε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, όχι μόνο γιατί αξιοποίησε τα αποτελέσματα της τεχνολογικής προόδου, αλλά και γιατί η έκβαση του 1ου Παγκόσμιου πολέμου την ευνόησε στην κατεύθυνση αυτή. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον ευεξίας, ιδρύθηκαν πολλές εκατοντάδες πιστωτικά ιδρύματα, που κατάφεραν να δημιουργήσουν εντυπωσιακή ρευστότητα. Θα πρέπει να αναφερθεί, ότι στο πλαίσιο αυτό, οι τράπεζες είχαν προχωρήσει σε υπερβολικά υψηλούς δανεισμούς προς τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές, με υπερβολικά χαμηλά επιτόκια δανεισμού, είχαν δημιουργήσει έντονες κερδοσκοπικές τάσεις, αφού το χρήμα ήταν εξαιρετικά φτηνό και δημιουργούσε ευκαιρίες για κερδοσκοπικές

φούσκες. Από την άλλη πλευρά, ο εύκολος δανεισμός, δημιούργησε υπερκατανάλωση (οι πωλήσεις αυτοκινήτων αυξήθηκαν κατακόρυφα, ενώ είδη προηγμένης τεχνολογίας της εποχής όπως ήταν τα ραδιόφωνα απορρόφησαν μεγάλο μέρος των εισοδημάτων) και πολλοί αμερικανοί πολίτες έπαιρναν δάνεια από τις τράπεζες, όχι μόνο για να καλύπτουν καταναλωτικές τους ανάγκες, αλλά και για επενδύουν σε μετοχές στο χρηματιστήριο. Αυτό δημιούργησε υπέρμετρη διεύρυνση της βάσης των επενδυτών του χρηματιστηρίου.

Η κατάρρευση των τραπεζών, που είχαν χρηματοδοτήσει με φθινό χρήμα τα υπέρ-χρέη, ήταν τελικά το φυσικό και αναπότρεπτο επακόλουθο της αδυναμίας των οφειλετών να αποπληρώσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις, ενώ παράλληλα οι πανικοβλημένοι μικρό-καταθέτες, συνέρεαν στις τράπεζες για μαζικές αναλήψεις. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης για συγκράτηση της κατάστασης μέσω εγγυήσεων έμειναν χωρίς αποτέλεσμα, καθώς ο κόσμος είχε ολοκληρωτικά χάσει την εμπιστοσύνη του στο σύστημα. Οι «επισφάλειες» των τραπεζών αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο, δεδομένου ότι τα εισοδήματα έφεταν -ενώ τα χρέη παρέμεναν τα ίδια- δημιουργώντας τον φαύλο κύκλο, μέσα στον οποίο εισερχόταν η αμερικάνικη και η παγκόσμια οικονομία.

Παράλληλα η έλλειψη ρευστότητας και η αλλαγή στάσης των τραπεζών σε ό,τι αφορά στην χορήγηση δανείων, επηρέασε βαθειά και αρνητικά την οικονομική δραστηριότητα στο σύνολό της.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το περιοδικό «HARPER'S» σε άρθρο του αρχισυντάκτη λίγο καιρό πριν το μεγάλο κραχ, ενδεικτικό της ελαφρότητας και της κερδοσκοπικής νοοτροπίας με την οποία είχε περιβληθεί το χρηματιστήριο :

«Ο σοφέρ του πλούσιου βιομηχάνου τέντωνε το αυτί του να ακούσει τις ειδήσεις για τυχόν κινήσεις στη μετοχή της Bethlehem Steel. Ο υαλοκαθαριστής στο χρηματιστηριακό γραφείο έκανε διάλειμμα να μάθει πώς πήγαινε η αγορά και η πρώην ηθοποιός μετέτρεπε το διαμέρισμά της σε γραφείο πηγμένο από γραφήματα, οικονομικές αναφορές και διαγράμματα». Καθημερινές σκηνές στα μέσα του 1929, όπως τις περιέγραφε ο αρχισυντάκτης του περιοδικού «Harper's» Frederick Lewis Allen (αρθ. Μαρία Μαθιοπούλου)

Αποτέλεσμα του υπερβολικού δανεισμού, ήταν η υπερχρέωση των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών και η ανάληψη τεράστιων κινδύνων από την πλευρά των τραπεζών, σε επισφαλείς δανεισμούς. Αυτός ο υπερβολικός δανεισμός θεωρείται ότι είναι από τις βασικές παραμέτρους της υπέρ-χρέωσης, που οδήγησε τις τράπεζες στην κατάρρευση. Οι δανειολήπτες, αδυνατούσαν να ικανοποιήσουν τα δάνειά τους και με την εκδήλωση του πανικού, που οδήγησε σε μαζικές αναλήψεις από τους καταθέτες, κλονίστηκε στο σύνολό του το τραπεζικό σύστημα. Μέσα σ' αυτό το κλίμα εκατοντάδες τράπεζες κατέρρευσαν μέχρι το τέλος του 1929. Με αυτά τα δεδομένα, οι τράπεζες που απέμειναν, μείωσαν στο ελάχιστο δυνατόν τις χορηγήσεις τους, κυρίως σε μικροεπενδυτές και η ρευστότητα στην αγορά έπεσε στο ελάχιστο, δεδομένου ότι τα χρηματικά αποθέματα μειώθηκαν εξαιρετικά.

Η οικονομική κρίση, συνοδεύτηκε από δραματική μείωση της βιομηχανικής παραγωγής (λόγω μείωσης της κατανάλωσης) και κάθετη αύξηση της ανεργίας (σχεδόν το 1/3 του εργατικού δυναμικού έχασαν τις δουλειές τους). Οι πολίτες πέρασαν από τον υπέρ-καταναλωτισμό στην δυστυχία και στην ανέχεια. Είναι γνωστά τα «χωριά του Hoover», που ήταν παραγκουπόλεις, που χτίστηκαν κοντά σε σκουπιδοτόπους, από οικογένειες που μη έχοντας την δυνατότητα να πληρώσουν τα ενοίκια, κατέφευγαν στην «λύση της παράγκας».

Έχει ιδιαίτερη σημασία να αναφερθεί, ότι το πολιτικό κατεστημένο, καθώς και η πολιτική ηγεσία -ακόμα και λίγο πριν το κραχ- φαίνεται πως δεν είχαν αντιληφθεί ούτε το μέγεθος, ούτε το βάθος του προβλήματος. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του προέδρου HOOVER λίγο πριν το κραχ:

«Σήμερα στην Αμερική βρισκόμαστε πιο κοντά στο να πετύχουμε την ολοκληρωτική νίκη έναντι της φτώχειας από κάθε άλλη στιγμή στην ιστορία οποιασδήποτε χώρας».

Είναι γεγονός, ότι στην Αμερική, η ευμάρεια κατά την δεκαετία του '20, είχε συγκεντρωθεί σε ένα μικρό ποσοστό, που βρισκόταν στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας.

Για τις αιτίες που προκάλεσαν την κρίση, υπάρχουν πολλές ερμηνείες, ανάλογα με την οπτική που βλέπει κάποιος την κρίση. Η αναζήτηση ευθυνών, διωλίζεται μέσα από πολιτικές απόψεις και αυτό είναι ένα βασικό πρόβλημα εντοπισμού αιτιών, με

τρόπο αντικειμενικό που να μην επιδέχεται αμφισβητήσεις. Ακόμα και σήμερα, υπάρχουν πολλές ερμηνείες και «χρεώσεις», σε σχέση με το ποιές πράξεις ή πολιτικές ευθύνονται για την μεγάλη κρίση. Ήταν στην πραγματικότητα μια εγγενής αδυναμία του καπιταλισμού, στο πλαίσιο της εναλλαγής των κύκλων ύφεσης της οικονομίας ?

Εάν το καπιταλιστικό σύστημα, είναι από την φύση του προβληματικό, με παθογένειες που δημιουργούν περιοδικές αστάθειες, εάν ο αντικειμενικός και μόνιμος στόχος του είναι τα εταιρικά κέρδη (ή μήπως υπέρ-κέρδη?), χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες των εργαζομένων και ο παράγοντας «άνθρωπος», εάν το σωσίβιο των οικονομιών και των οικονομικών κρίσεων, περνάει μέσα από τις περικοπές των μισθών και την μείωση του βιοτικού επιπέδου των πολλών, τότε η οικονομική κρίση και η ύφεση (και αυτή του 1929, αλλά και οι άλλες που προηγήθηκαν και ακολούθησαν) που την ακολούθησε, ήταν μια φυσική συνέπεια, σχεδόν νομοτελειακή.

Μήπως ήταν απλά η ανικανότητα πρόβλεψης των εξελίξεων (κατάρρευση, πανικός, δραματική μείωση της ρευστότητας) από την πλευρά των τραπεζών?

Εάν αποδεχτούμε σαν κρίσιμο παράγοντα, το παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην διαμόρφωση των συνθηκών στην οικονομία, τότε θα πρέπει να αποδώσουμε μεγάλο μέρος των ευθυνών για τις δραματικές εξελίξεις στους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς. Σε αντίθετη περίπτωση το κράτος χρεώνεται μεγάλο μέρος της ευθύνης για την κρίση.

5.3 ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Σε διεθνές επίπεδο, οι επιπτώσεις ήταν μεγάλες. Οι οικονομίες των χωρών που είχαν εμπορικές συναλλαγές με την Αμερική, δέχθηκαν σοβαρό πλήγμα, αφού οι βιομηχανίες τους απώλεσαν ένα μεγάλο μέρος μιας μεγάλης αγοράς, λόγω της πτώσης της αγοραστικής δύναμης των αμερικανών πολιτών. Αυτή την κατάσταση ήρθε να επιδεινώσει η ρύθμιση Smoot-Hawley Tariff, που είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση των δασμών των εισαγόμενων προϊόντων και σαν στόχο την προστασία της εγχώριας παραγωγής της χώρας.

Ωστόσο οι επιπτώσεις στις ευρωπαϊκές οικονομίες, άρχισαν να διαφαίνονται στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη είχαν συνάψει δάνεια από την Αμερική αλλά η κατάσταση των οικονομιών τους δεν επέτρεπε την εξόφληση αυτών των δανείων. Συσσωρευμένες δυσκολίες είχε η Γερμανία, την οικονομία της οποίας επιβάρυναν οι αποζημιώσεις, τις οποίες έπρεπε να καταβάλλει στους νικητές του πολέμου. Η αμερικάνικη κυβέρνηση, συνεκτιμώντας τις αρνητικές συνέπειες που θα είχε για την οικονομία της Αμερικής η κατάρρευση της γερμανικής οικονομίας, πρότεινε στις 20 Ιουνίου 1931 την αναστολή των πολεμικών αποζημιώσεων, από την Γερμανία προς τους συμμάχους.

Εκτός του ότι η γερμανική αγορά αποτελούσε πηγή εσόδων μέσω της κατανάλωσης αμερικανικών προϊόντων, στη Γερμανία είχαν τοποθετηθεί μέσω επενδύσεων, πολλά αμερικανικά κεφάλαια. Η κατάσταση της γερμανικής οικονομίας χειροτέρευε και στις αρχές του 1931, έφτασε στα όρια της χρεωκοπίας αναστέλλοντας τη πληρωμή των οφειλών της προς το εξωτερικό. Όπως προαναφέρθηκε, ο πρόεδρος Hoover ζήτησε την ετήσια αναστολή της πληρωμής των πολεμικών αποζημιώσεων από την πλευρά της Γερμανίας. Αυτή η αναστολή πληρωμών ονομάστηκε χρεοστάσιο Hoover. Παράλληλα με αυτό, ο πρόεδρος Hoover πρότεινε την αναστολή των χρεών των συμμάχων προς την Αμερική. Σε επόμενη συνάντηση των μεγάλων δυνάμεων στη Λωζάννη το 1932, αποφασίστηκε να υπάρξει διακανονισμός του χρέους της Γερμανίας, υπό την προϋπόθεση ότι η Αμερική θα δεχόταν αντίστοιχο διακανονισμό των χρεών των υπολοίπων χωρών προς την ίδια. Μπροστά στο αδιέξοδο που δημιουργήθηκε, με τη με αποδοχή της πρότασης από την Αμερική, αποφασίστηκε συμβιβαστικά η αναστολή πληρωμής των επανορθώσεων από πλευράς της Γερμανίας, αλλά και των χρεών από πλευράς των συμμάχων.

Οι επιπτώσεις στις ευρωπαϊκές οικονομίες, γίνονται πιο έντονες προς το τέλος του 1931. Το 1931 κηρύσσουν πτώχευση η αυστριακή τράπεζα Kredit Anstalt και η γερμανική Danat Bank. Τα μέτρα που πήρε η Γερμανική κυβέρνηση, για την αντιμετώπιση της κρίσης, όπως ο έλεγχος συναλλάγματος, είχε επιπτώσεις σε όλες τις ευρωπαϊκές οικονομίες και κυρίως στην οικονομία της Αγγλίας. Η αγγλική κυβέρνηση, αποδεδεσμεύει το αγγλικό νόμισμα από τον χρυσό, γεγονός που είχε ως συνέπεια την υποτίμηση του αγγλικού νομίσματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1931-32

Το αναπτυξιακό πρόγραμμα της κυβέρνησης Βενιζέλου, μέσω διαφόρων μεγάλων δημόσιων έργων, είχε ως στόχο την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Οι διεθνείς οικονομικές συγκυρίες και η δημοσιονομική κατάσταση της χώρας δεν επέτρεψαν την ολοκλήρωση του σχεδίου αυτού και με άμεσες επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία, οδήγησαν τελικά στην πτώχευση του ελληνικού κράτους το 1932.

Οι επιπτώσεις του Α' παγκοσμίου πολέμου στην παγκόσμια οικονομία, αλλά κυρίως σε αυτές των ευρωπαϊκών κρατών, ήταν καταστροφικές. Μεταξύ άλλων αιτίων, η αδυναμία των αποπληρωμών των δανείων προς την Αμερική, των δανείων από ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και οι συνεχόμενες υποτιμήσεις των νομισμάτων οδήγησαν, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, στην κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929.

Τα πρώτα σημάδια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, φάνηκαν από το 1930 με κυριότερα, τη μείωση των εξαγωγών αλλά και την αδυναμία εύρεσης κεφαλαίων από το εξωτερικό, ώστε να χρηματοδοτηθούν τα μεγάλα δημόσια έργα.

Οι προσπάθειες του Βενιζέλου για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, οδηγούν την ελληνική κυβέρνηση στην υλοποίηση δημοσίων έργων από ξένες εταιρίες, κάτω από την προϋπόθεση σύναψης νέων δανείων. Πράγματι στις αρχές του 1931 η Ελλάδα συνάπτει δάνειο 4,6 εκ. λιρών, στο οποίο συμμετέχουν πολλές ευρωπαϊκές

χώρες. Τελικά, παρόλο που οι όροι σύναψης του δανείου(επιτόκιο, τιμή έκδοσης), θεωρήθηκαν θετικό επίτευγμα της ελληνικής κυβέρνησης, μόνο 1,3 εκ. λίρες επενδύθηκαν για δημιουργία υποδομών.

Ωστόσο, οι κινήσεις της ελληνικής κυβέρνησης δείχνουν, ότι οι επιπτώσεις από την παγκόσμια οικονομική κρίση αγνοούνται. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1931 η αγγλική κυβέρνηση αποφασίζει να αποσυνδέσει τη στερλίνα από τον κανόνα του χρυσού.

Αμέσως μετά η ελληνική κυβέρνηση, βρίσκεται προ του διλήματος ή να αποσυνδέσει το εθνικό νόμισμα από την αγγλική λίρα που είναι μετατρέψιμη σε χρυσό και επομένως από τον κανόνα του χρυσού ή να παραμείνει η προσκόλληση της δραχμής στον κανόνα του χρυσού. Κρατικά στελέχη και τραπεζίτες στην Ελλάδα πίστευαν, ότι η δραχμή θα πρέπει να παραμείνει συνδεδεμένη με τον κανόνα του χρυσού, αφού μια πιθανή υποτίμηση της δραχμής, από τη μία θα μείωνε την αξία των τίτλων που ελληνικού δημοσίου που διατηρούσαν οι εμπορικές τράπεζες και από την άλλη θα αύξανε σε δραχμές το δημόσιο εξωτερικό χρέος. Από το Λονδίνο όμως, ο Κυριάκος Βαρβαρέσος ήταν ο μόνος ο οποίος ήταν εναντίον της παραμονής της δραχμής στον κανόνα του χρυσού.

Το ελληνικό νόμισμα, τελικά οδηγείται στη σύνδεσή του με το δολάριο και έτσι παραμένει συνδεδεμένο με τον κανόνα του χρυσού, χωρίς να τεθούν περιορισμοί των συναλλαγών σε στερλίνες.

Οι τιμές των μετοχών στο ελληνικό χρηματιστήριο κατακυλούν, ενώ μέσα σε ελάχιστες μέρες το χρηματιστήριο κλείνει χάνοντας το 50% της αξίας του. Οι επενδυτές στρέφονται μαζικά σε αγορές δολαρίων, με αποτέλεσμα τα συναλλαγματικά αποθέματα σε δολάρια της Τ.τ.Ε. συνεχώς να μειώνονται.

Μια πρόσθετη επίπτωση από την εγκατάλειψη από την αγγλική λίρα του κανόνα του χρυσού, ήταν ότι τα αποθέματα των αγγλικών λιρών στην Τράπεζα της Ελλάδος στην ουσία δεν είχαν καμία πλέον αξία. Ήδη η Ελλάδα, αρχίζει εισέρχεται σε φάση βαθιάς οικονομικής κρίσης. Η οικονομική κατάσταση των τραπεζών χειροτερεύει και η ρευστότητά τους υποδιπλασιάζεται σε σχέση με το 1930.

Τα μέτρα προστασίας που παίρνει η ελληνική κυβέρνηση για την οικονομία, φαίνεται πως δε μπορούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις σωτηρίας της. Τα χρηματικά

διαθέσιμα της Τράπεζας της Ελλάδος μειώνονται δραματικά και αναγκάζεται να συνάψει δάνειο 5,5 εκ. δολαρίων από την Εθνική Τράπεζα. Οι εμπορικές τράπεζες, των οποίων τα χρηματικά διαθέσιμα επίσης μειώνονται, προκειμένου να προστατέψουν τα αποθεματικά τους σε συνάλλαγμα, απέναντι σε ενδεχόμενη δέσμευσή τους (ήδη η ΤτΕ –μεταξύ των άλλων μέτρων προστασίας της νομισματικής ισορροπίας-απαγορεύει τον Σεπτέμβριο του 1931 την εξαγωγή αξιογράφων και δραχμών χωρίς την άδειά της) από την ΤτΕ και διαβλέποντας την οικονομική κρίση, που είναι ήδη πολύ κοντά, αποφασίζουν να τα εξάγουν στο εξωτερικό. Η αντιπαλότητα μεταξύ εμπορικών τραπεζών και της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και με επιχειρηματικά κριτήρια απόφασή τους για περιφρούρηση της ρευστότητάς τους, οδηγεί τις πρώτες, σε έμμεση εξαγωγή συναλλάγματος με το πρόσχημα (και χαρακτηρίζοντας την κίνηση αυτή ως «προσπάθεια επαναπατρισμού του εξωτερικού χρέους της Ελλάδας»-Θ. Κονδύλης-«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα(1928-1932)» σελ.239) της αγοράς ελληνικών ομολόγων. Παρ' όλα τα μέτρα που προσπάθησε να λάβει η ελληνική κυβέρνηση μέσω των περιορισμών που έλαβε η τράπεζα της Ελλάδος, δεν κατάφερε να αποτρέψει τη ραγδαία διαρροή συναλλάγματος.

Οι αλλαγές που προέκυψαν από την εγκατάλειψη από τον κανόνα του χρυσού του αγγλικού νομίσματος, επιδείνωσε ακόμα περισσότερο τα συνολικά συναλλαγματικά αποθέματα, αφού οι αγγλικές λίρες μετά από αυτό το γεγονός δεν είχαν καμία αξία.

Προς το τέλος του 1931, η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας επιδεινώνεται δραματικά. Τα συναλλαγματικά αποθέματα πέφτουν κάτω από το ελάχιστο επιτρεπτό όριο. Η κύρια πηγή εισροής συναλλάγματος, που είναι το εξαγωγικό εμπόριο, αρχίζει να μειώνεται. Το κράτος προκειμένου να μειώσει την εξαγωγή συναλλάγματος, ακολουθεί πολιτική επιβάρυνσης των εισαγόμενων προϊόντων με εισαγωγικούς δασμούς. Γενικότερα, οι τρεις βασικές πηγές εισαγωγής συναλλάγματος (εξαγωγές, μεταναστευτικό και τουριστικό συνάλλαγμα) παρουσιάζουν μείωση για διαφορετικούς μεταξύ τους λόγους.

Η νέα ηγεσία της Τράπεζας της Ελλάδος, παίρνει περιοριστικά μέτρα προς το τέλος Σεπτεμβρίου με αρχές Οκτωβρίου. Ουσιαστικά τα μέτρα αυτά, σηματοδότησαν την αρχή της αποδέσμευσης της δραχμής από τον κανόνα του χρυσού και επομένως την υποχρέωσή της να αντιστοιχεί το κυκλοφορούν χαρτονόμισμα σε συνάλλαγμα ή

χρυσό. Πολύ σημαντικό μέτρο περιορισμού, ήταν η απαγόρευση εξαγωγής κεφαλαίου από τη χώρα. Επιπλέον η Τ.τ.Ε., κατόπιν πιέσεων από την Κοινωνία των Εθνών, αυξάνει το προεξοφλητικό επιτόκιο, χωρίς όμως να επηρεαστούν η υψηλή ζήτηση συναλλάγματος και η διαφυγή κεφαλαίων. Βεβαίως υπήρξαν και περιοριστικά μέτρα στον τομέα των εμπορικών συναλλαγών. Κατ' αρχήν επιβλήθηκε έλεγχος των εισαγόμενων προϊόντων, ως προς την αναγκαιότητα εισαγωγής τους, έτσι ώστε να περιοριστεί η εξαγωγή συναλλάγματος. Στον τομέα των εξαγωγών, οι έμποροι-εξαγωγείς θα έπρεπε να ανταλλάσσουν με δραχμές, τις οποιεσδήποτε εισπράξεις είχαν σε συνάλλαγμα.

Στον επιχειρηματικό τομέα η κατάσταση δεν είναι καλύτερη. Ήδη, έχουμε αύξηση των πτωχεύσεων, αλλά και οι περισσότερες εταιρίες από αυτές που δεν πτωχεύουν, επιβιώνουν με δυσκολία. Τη δυσκολία αυτή ενισχύει και το γεγονός της αντίθεσης που εκδηλώθηκε την ίδια περίοδο, μεταξύ κυβέρνησης και επιχειρηματικών κύκλων.

Στον τραπεζικό κλάδο, τα στοιχεία του τελευταίου τριμήνου του 1931 για τις εμπορικές τράπεζες, είναι σχετικά καλά. Παρ' όλα αυτά υπάρχει ανησυχία, αφού το ενεργητικό τους, έχει χάσει μεγάλο μέρος της αξίας του. Όμως βελτίωσαν τη ρευστότητά τους, εκποιώντας τίτλους του δημοσίου σε χρυσό. Αντίθετα, τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της κεντρικής τράπεζας παρά τα μέτρα της κυβέρνησης μειώνονταν ταχύτατα. Αυτός είναι και ο λόγος, για τον οποίο η Τ.τ.Ε. προκειμένου να εμφανίσει μειωμένο το κυκλοφορούν χαρτονόμισμα, ούτως ώστε να πληροί τον όρο της κάλυψης του 40% σε χρυσό, μετέφερε λογαριασμούς από καταθέσεις όψεως σε προθεσμιακές. Η κατάσταση, είχε φτάσει σε σημείο ώστε να υπάρχουν συζητήσεις από την αντιπολίτευση, συγχωνεύσεως της Τράπεζας της Ελλάδος με την Εθνική Τράπεζα, αλλά και αναστολής των πληρωμών του εξωτερικού χρέους.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κρίσης και της ύφεσης, γίνονται εντονότερα στη χώρα από τις αρχές του 1932. Ενδεικτικά, αναφέρονται η πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας και η πτώση της βιομηχανικής δραστηριότητας

Ενώ οι τράπεζες, κατά το αμέσως προηγούμενο διάστημα, είχαν λειτουργήσει στη βάση μια γενναιόδωρης πιστωτικής πολιτικής προς τις επιχειρήσεις, κατά το πρώτο τρίμηνο του 1932, το κλίμα αυτό αναστρέφεται. Οι παραγωγικοί τομείς (βιομηχανίες) μοιάζουν αδύναμοι να επωφεληθούν από τους περιορισμούς στις εισαγωγές, χωρίς τη

βοήθεια των τραπεζών. Οι εμπορικές τράπεζες εισπράττουν τη δυσαρέσκεια του επιχειρηματικού κόσμου, ενώ παράλληλα οι τράπεζες των οποίων η ρευστότητα μειώνεται θεαματικά στις αρχές του 1932, μοιάζουν αδύναμες να συνεχίσουν τις πιστώσεις προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Έτσι, στρέφονται προς την Τράπεζα της Ελλάδος προκειμένου αυτή να ενισχύσει τη ρευστότητα των εμπορικών τραπεζών. Πράγματι η Τ.τ.Ε., αυξάνει τις εμπορικές χορηγήσεις μέσω των εμπορικών τραπεζών, με συνέπεια τη μείωση του ποσοστού κάλυψης των κυκλοφορούντων χαρτονομισμάτων σε χρυσό. Η πτώση των αποθεματικών σε συνάλλαγμα της Τ.τ.Ε., έφτασε σε τέτοιο σημείο, που αν δεν υπήρχε (με κάποιο τρόπο) εξασφάλιση ξένων κεφαλαίων, η χώρα θα ήταν αδύνατον να συνεχίσει να ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις, που προέκυπταν από τη σύνδεσή της με τον κανόνα του χρυσού.

Μπροστά στη διαφαινόμενη κρίση η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε δύο επιλογές:

- Σύναψη νέου δανείου από το εξωτερικό
- Υποτίμηση της δραχμής

Ο Βενιζέλος, επιλέγει να επιδιώξει τη σύναψη νέου δανείου ύψους 50 εκ. δολαρίων. Με αυτό το στόχο ξεκινάει τον Ιανουάριο του 1932 μία περιοδεία στην Ευρώπη, σαν συνέχεια μιας διπλωματικής προσπάθειας που ήδη έχει ξεκινήσει, προκειμένου να πείσει τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, να συμβάλουν στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Έτσι επισκέπτεται την Ιταλία, την Γαλλία και στο τέλος του Ιανουαρίου συναντιέται με τον υπουργό Οικονομικών της Αγγλίας. Ο άγγλος υπουργός Neville Chamberlain, που μεταθέτει το πρόβλημα στη σχέση του κράτους με τους ομολογιούχους, προτείνει στο Βενιζέλο να εγκαταλείψει η Ελλάδα τον κανόνα του χρυσού, εκτιμά ότι η διακοπή πληρωμών των τοκοχρεολυσίων θα βλάψει τη φερεγγυότητα της χώρας και όσο για το δάνειο που ζήτησε, ότι αυτό «μόνο η χρηματαγορά» θα μπορούσε να το δώσει. Τέλος, του ειπώθηκε με σαφήνεια, ότι αν η Ελλάδα προχωρούσε σε διακοπή πληρωμών, δε θα είχε καμία δυνατότητα να ζητήσει νέο δάνειο.

Ήταν φανερό, ότι και η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα (επικείμενες εκλογές), καθώς και η εικόνα της οικονομίας, δεν συνηγορούσαν για τη σύναψη ενός νέου δανείου. Εάν ο Βενιζέλος, δεν απέκλειε την περίπτωση αναστολής πληρωμών εξωτερικού χρέους, τότε οι πιθανότητες για σύναψη νέου δανείου, θα ήταν ανύπαρκτες. Εντούτοις, οι διαπραγματεύσεις σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο συνεχίζονταν και κατά το Μάρτιο του ίδιου χρόνου.

Ήδη, η ατμόσφαιρα στο εξωτερικό σε σχέση με τα ελληνικά αιτήματα, ήταν πολύ αρνητική. Η Ελλάδα επεδίωκε, τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών, μέσω μιας ευνοϊκής γνωμάτευσης για την ελληνική οικονομία. Έτσι, στη σύνοδο της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών (ΔΕΚΕ) τις θέσεις της Ελλάδας υποστήριξαν ο υπουργός Οικονομικών Γεώργιος Μαρής, καθώς και ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Εμμανουήλ Τσουδερός. Κατά τη σύνοδο αναδείχθηκε το πρόβλημα του προσεχούς ελλειμματικού προϋπολογισμού, καθώς και η αποτυχία της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει τη συρρίκνωση των συναλλαγματικών αποθεματικών της Τράπεζας της Ελλάδος. Το συμπέρασμα της ελληνικής πλευράς, ήταν ότι εάν δεν υπήρχε μετάγγιση κεφαλαίων από το εξωτερικό, η χώρα δεν θα ήταν δυνατόν να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της.

Οι εξελίξεις των διαπραγματεύσεων κατά τη σύνοδο της ΔΕΚΕ στις 10 Μαρτίου έδειξαν με τον πιο σαφή τρόπο, ότι η ελληνική πλευρά δεν είχε καταφέρει να πείσει τους εταίρους της για τις πραγματικές της προθέσεις σε σχέση με την εξυγίανση των οικονομικών. Τόσο ο Γάλλος (Chalendar) εκπρόσωπος όσο και ο Άγγλος (Niemeyer) εκπρόσωπος, σύστηναν στην ελληνική κυβέρνηση την λήψη αυστηρότατων μέτρων λιτότητας, τα οποία η ελληνική κυβέρνηση απέκλειε ως δυσβάσταχτα και δεν τα αποδεχόταν.

Η ελληνική κυβέρνηση, μετά το τέλος των εργασιών στο Παρίσι, βρισκόταν στο δίλημμα μεταξύ υποτίμησης και συνέχισης της προσπάθειας εύρεσης ξένων κεφαλαίων. Σε περίπτωση που δεν κήρυττε χρεοστάσιο, θα διατηρούσε μεν τη φερεγγυότητά της στις διεθνείς χρηματαγορές, θα έπρεπε όμως να προχωρήσει σε δυσβάστακτες περικοπές των δημοσίων δαπανών και σε αύξηση της φορολογίας, προκειμένου να καλύψει τις υποχρεώσεις που προέκυπταν από το εξωτερικό της χρέος. Οι πιέσεις που ασκήθηκαν προς το τέλος Μαρτίου στην Ελλάδα, προκειμένου

να ξεκινήσει την πληρωμή των οφειλών της, ήταν ασφυκτικές, αλλά ο Βενιζέλος αρνήθηκε να το κάνει, διότι θα εξαντλούντο και τα τελευταία αποθέματα της Τράπεζας της Ελλάδας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, την πληρωμή των τοκοχρεολυσίων των δανείων από τους εγγυητές των δανείων αυτών που ήταν η Γαλλία και η Αγγλία.

Είναι προφανές, ότι όλοι αυτοί οι εξωτερικοί παράγοντες πίεζαν την ελληνική οικονομία και την είχαν φέρει σχεδόν σε μη αναστρέψιμη κατάσταση. Παράλληλα ασκούσαν πιέσεις στον Βενιζέλο, να αποδεχθεί την υποτίμηση ως μοναδικό μέτρο αντιμετώπισης των πιέσεων λόγω της έλλειψης των συναλλαγματικών αποθεμάτων. Η έκθεση της ΔΕΚΕ που ακολούθησε τη σύνοδο και δημοσιεύτηκε προς το τέλος του Μαρτίου, αναγνώριζε τη σοβαρότητα του προβλήματος της ελληνικής οικονομίας, χωρίς να προτείνει λύσεις που θα βασιζόντουσαν σε εξωτερική βοήθεια. Πιο συγκεκριμένα, πρότειναν ετήσια αναστολή ικανοποίησης των υποχρεώσεων προς τους ομολογιούχους, ενώ παράλληλα θα έπρεπε το ισόποσο να κατατεθεί στην Τράπεζα της Ελλάδας, προκειμένου να συνεχιστεί το πρόγραμμα δημοσίων έργων.

Παρ' όλα αυτά υπήρχαν και παράγοντες εσωτερικοί, οι οποίοι είχαν αρνητικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία και αυτοί ήταν κυρίως ο υπερβολικός εσωτερικός δανεισμός, αλλά και ο γενικότερος ρόλος των τραπεζών στην ελληνική αγορά. Οι εμπορικές τράπεζες συμφωνούσαν στη λύση της αποδέσμευσης της δραχμής από τον κανόνα του χρυσού. Θεωρούσαν, ότι η επιμονή παραμονής σε αυτό το καθεστώς προκαλούσε πληθωριστικές πιέσεις μέσω αύξησης των κυκλοφορούντων χαρτονομισμάτων, περιορισμό των εξαγωγών κλπ. Η μόνη τράπεζα, η οποία θεωρούσε ότι η υποτίμηση της δραχμής, ως συνέπεια της αποδέσμευσής της από τον κανόνα του χρυσού θα είχε αρνητικές συνέπειες, ήταν η Εθνική, αφού ήταν η μόνη τράπεζα η οποία είχε αυξήσει τα αποθέματά της σε συνάλλαγμα.

Ο Βενιζέλος, αξιοποιώντας την δυνατότητα που του δόθηκε στις αρχές Απριλίου λόγω της σύγκλισης του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη, γνωστοποίησε στους ευρωπαίους εταίρους την αδυναμία της Ελλάδας να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της, της 1 Μαΐου. Όλες οι ενδείξεις, κατατείνουν στην εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού και στην υποτίμηση της δραχμής. Το συμβούλιο θεώρησε, ότι το πρόβλημα της αδυναμίας πληρωμής των εξωτερικών

δανειστών, ήταν διμερές μεταξύ του ελληνικού κράτους και των ξένων ομολογιούχων. Μετά από αυτές εξελίξεις ο υπουργός εξωτερικών αντικαθίσταται, λόγω διαφωνίας με τον Βενιζέλο για το θέμα προκήρυξης εκλογών και τη θέση του αναλαμβάνει ο Κυριάκος Βαρβαρέσος. Ο νέος υπουργός Οικονομικών, στις 23 Απριλίου ανακοινώνει την αναστολή πληρωμών από το δημόσιο και στις 25 Απριλίου 1932 καταθέτει στο ελληνικό κοινοβούλιο νόμο, βάσει του οποίου η δραχμή εγκαταλείπει τον κανόνα του χρυσού και η τράπεζα της Ελλάδος δεν είναι πια υποχρεωμένη να ανταλλάσει το εθνικό νόμισμα με χρυσό, ενώ θα καθορίζει στο εξής τις νέες ισοτιμίες της δραχμής.

Μετά από αυτή την απόφαση ο κύβος είχε ριφθεί. Στις 27 Απριλίου, λοιπόν, η Ελλάδα εγκαταλείπει και επίσημα τον κανόνα του χρυσού και αρχίζει να ισχύει το νέο σύστημα. Άμεση συνέπεια αυτής της εξέλιξης, είναι η πτώση της αξίας της δραχμής έναντι της στερλίνας, αρχικά την 1 Μαΐου στις 539δρχ ενώ με συνεχόμενες υποτιμήσεις έφτασε τον Ιανουάριο του 1933 στις 628δρχ.

Παρακάτω παρατίθεται ο πίνακας με τις ισοτιμίες της δραχμής έναντι της στερλίνας, μετά την εγκατάλειψή της από τον κανόνα του χρυσού.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΙΣΟΤΙΜΙΑ ΔΡΑΧΜΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΣΤΕΡΛΙΝΑΣ (σε δρχ)
1932	472
1933	595
1934	543
1935	529
1936	539
1937	550
1938	550

Πηγές: Αλογοσκούφης Γ.- Λαζαρέτου Σ., *Η δραχμή από τον φοίνικα στο ευρώ*, Mazower Μ., *Greece and the inter-war economic crisis*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1932

7.1 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Η επίσημη αναγγελία του χρεοστασίου εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, δημιούργησε έντονες αντιδράσεις στην πλευρά των δανειστών της χώρας. Μετά από πίεση που άσκησαν στις κυβερνήσεις τους, η ελληνική κυβέρνηση βρέθηκε κάτω από την πίεση ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, προκειμένου να γίνει εφικτή μια συνεννόηση της ελληνικής κυβέρνησης απευθείας με τους ομολογιούχους και να βρεθεί μία λύση κοινά αποδεκτή. Περισσότερο επιφυλακτική από όλες τις κυβερνήσεις, ήταν η κυβέρνηση της Αγγλίας, η οποία με διαβήματα απειλούσε την Ελλάδα ότι θα έπαιρνε σκληρά μέτρα εναντίον της σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Οι πιέσεις αυτές, είχαν ως στόχο την απευθείας επαφή της ελληνικής κυβέρνησης με τους ομολογιούχους και την πληρωμή μέρους των οφειλομένων.

Η ελληνική κυβέρνηση, βρέθηκε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Ήταν προφανές ότι η οποιαδήποτε εκταμίευση για πληρωμή χρεών, θα έφερνε την ελληνική οικονομία σε ολέθρια κατάσταση με άδεια ταμεία. Η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας μέσω έκδοσης πληθωριστικού χρήματος, θα έφερνε την ελληνική οικονομία σε ακόμα πιο δύσκολη κατάσταση.

Στο πολιτικό επίπεδο η κυβέρνηση Βενιζέλου, βρισκόταν ήδη σε δύσκολη θέση, δεχόμενη σκληρή κριτική τόσο από τον τύπο όσο και από την αντιπολίτευση. Η

τελευταία πολιτική πράξη της κυβέρνησης Βενιζέλου πριν την παραίτησή της στις 21 Μαΐου 1932, ήταν η ψήφιση της απλής αναλογικής μόνο για τις επερχόμενες εκλογές.

Την ίδια στιγμή, μεγάλη κοινωνική αναταραχή είχε προκληθεί, η οποία εκδηλωνόταν με την πραγματοποίηση απεργιών, διαμαρτυριών και επιθέσεων μέσω του τύπου. Κάτω από αυτές τις πιέσεις ο Βενιζέλος παραιτείται στις 21 Μαΐου 1932. Για ένα μικρό διάστημα από την παραίτηση Βενιζέλου αναλαμβάνει την διακυβέρνηση ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Η κυβέρνηση αυτή, οδηγείται σε παραίτηση στις 3 Ιουνίου με αποτέλεσμα δύο μέρες αργότερα, στις 5 Ιουνίου ο Βενιζέλος να σχηματίσει κυβέρνηση.

7.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Πριν την επίσημη αναγγελία του χρεοστασίου από την ελληνική κυβέρνηση, αναστέλλεται η μετατρεψιμότητα της δραχμής σύμφωνα με το παλιό καθεστώς. Τον επόμενο μήνα η κυβέρνηση, αναγγέλλει τη στάση πληρωμών και αμέσως ξεκινάει τις διαπραγματεύσεις με τους πιστωτές της. Το υποτιμητικό κατρακύλισμα της δραχμής, από την αρχή ως το τέλος του 1932, οδηγεί την ισοτιμία τον Δεκέμβριο του 1932 στην τιμή: 1 στερλίνα/609 δραχμές. Παράλληλα, η κάλυψη της νομισματικής κυκλοφορίας πέφτει στο 20% των διαθεσίμων σε συνάλλαγμα, που είναι περίπου το μισό του κατώτατου επιτρεπτού ποσοστού, δηλαδή του 40%. Η τράπεζα της Ελλάδος, επιχειρεί μέσω της ελεύθερης αγοράς νομίσματος τη διόρθωση των απωλειών και τη συγκέντρωση συναλλάγματος. Πιο συγκεκριμένα τα μέτρα που λαμβάνει σε αυτή την κατεύθυνση είναι:

1.Οι εμπορικές τράπεζες, θα μπορούσαν να διενεργούν πράξεις σε συνάλλαγμα μόνο υπό την επίβλεψη της Επιτροπής Συναλλαγματικού Ελέγχου της ΤτΕ.

2.Οι εμπορικές τράπεζες θα είχαν την δυνατότητα, να ορίζουν δικές τους συναλλαγματικές ισοτιμίες και

3.Υποχρεώνει τους εξαγωγείς να της δίνουν το 30% των εσόδων τους από τις εξαγωγές τους στην προηγούμενη ισοτιμία της δραχμής.

Τον Ιανουάριο του 1933, ενώ η δραχμή έχει υποστεί διαδοχικές υποτιμήσεις, ο φόβος του κοινού ότι θα ακολουθούσε και υποτίμηση του συναλλάγματος, οδήγησε στην εισροή συναλλάγματος στην Ελλάδα. Για λόγους προστασίας των συναλλαγματικών διαθεσίμων και με το φόβο υποτίμησης του συναλλάγματος, η Ελλάδα αρχίζει να μετατρέπει τα συναλλαγματικά της αποθέματα σε χρυσό. Η πολιτική αυτή, είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια πόρων, δεδομένου ότι τα αποθέματα σε συνάλλαγμα ήταν έντοκα, ενώ τα αντίστοιχα σε χρυσό ήταν άτοκα. Μετά την υποτίμηση του δολαρίου, η Ελλάδα μπαίνει στην ομάδα των χωρών του gold block και συνδέεται με το ελβετικό φράγκο. Μόνο το 1936 και μετά την υποτίμηση του γαλλικού φράγκου και την αποδέσμευσή του από το χρυσό, η Ελλάδα ξανασυνδέεται με τη Στερλίνα.

Μετά την χρεοκοπία, η κυβέρνηση Βενιζέλου παίρνει οικονομικά μέτρα προστατευτικού χαρακτήρα και μέτρα σταθεροποίησης της αξίας της νομισματικής κυκλοφορίας, με στόχο την αναθέρμανση της οικονομίας της χώρας. Κάποια επιτεύγματα σημειώθηκαν σε σχέση με τα προβλήματα που υπήρχαν με τον εξωτερικό παράγοντα τα οποία ήταν παράγωγα της χρεοκοπίας.

Μετά από διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των δανειστών –ομολογιούχων, συμφωνήθηκε διακανονισμός πληρωμής τόκων-χρεολυσίων που προέβλεπε:

- Αναστολή των δόσεων των δανείων για την 1/4/1933.
- Οι δεσμευμένες καταθέσεις στην Τ.τ.Ε. για λογαριασμό του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε.), θα δίδονταν στην ελληνική κυβέρνηση.
- Πληρωμή σε συνάλλαγμα μόνο του 30% των τόκων των ετών 1932-1933.

Η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης επικεντρώθηκε σε τρεις βασικούς στόχους:

1. Κοινωνική προστασία

Ψηφίζεται το νομοσχέδιο για την κοινωνική ασφάλιση, επιβεβαιώνοντας το ενδιαφέρον του Βενιζέλου για τα πλατειά λαϊκά στρώματα, που είχαν πληγεί από την οικονομική κρίση.

2. Προστασία νομισματικής κυκλοφορίας

Οι οφειλές σε συνάλλαγμα προς έλληνες ή ξένους, θα πληρώνονταν σε δραχμές-Οι συνεχείς και ραγδαίες υποτιμήσεις της δραχμής, διαμόρφωσαν την ισοτιμία με το δολάριο προς το τέλος του 1932 στις 184 δραχμές.

CLEARING: Οι συναλλαγές με το εξωτερικό ακολουθούν την μέθοδο clearing , που σημαίνει ότι οι εμπορικές συναλλαγές με το εξωτερικό γίνονται στην βάση συμψηφισμού σε είδος.

Αναστολή για πέντε (5) χρόνια της πληρωμής των χρεών που οφείλονταν σε εμπορικές συναλλαγές.

3. Προστασία εγχώριας παραγωγής

Τα συνολικά τέλη επί των εισαγωγών αυξάνονται έως 200%, σε μια προσπάθεια εξοικονόμησης των συναλλαγματικών αποθεμάτων.

Τα μέτρα που πάρθηκαν για την αντιμετώπιση της χρεοκοπίας και αμέσως μετά από αυτήν , είχαν γενικότερα θετικές επιπτώσεις στην οικονομία.

Στην γεωργία αυξάνεται η καλλιεργούμενη επιφάνεια στα κυριότερα αγροτικά προϊόντα. Τα έργα υποδομής που υλοποιεί η κυβέρνηση Βενιζέλου, συμβάλλουν στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής. Τα μέτρα προστασίας υπέρ της εγχώριας παραγωγής, ανακόπτουν τον ρυθμό αύξησης των εισαγόμενων γεωργικών προϊόντων, ενώ παράλληλα αυξάνεται η κάλυψη των αναγκών της εγχώριας αγοράς από την εγχώρια παραγωγή. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αναστολή της αιμορραγίας σε συνάλλαγμα και την εξοικονόμηση πόρων για την οικονομία. Η εγχώρια παραγωγή , το 1931 καλύπτει το 26% των αναγκών της εσωτερικής κατανάλωσης , το 32% το 1932 , το 63% το 1933 και το 73% το 1934 , με τάσεις ανόδου του ποσοστού αυτού. Παράλληλα η δραστική μείωση των εισαγωγών βελτίωσε το εμπορικό ισοζύγιο. Η δασμολογική πολιτική (αύξηση των τελών εισαγωγών κατά 200%) ώθησε σε αλματώδη αύξηση τις τιμές των εισαγόμενων , με αποτέλεσμα την μείωση της ζήτησής τους και παράλληλη αύξηση της ζήτησης των εγχώριων προϊόντων , ενώ οι εξαγωγές των εγχώριων προϊόντων αυξάνονται θεαματικά έως το 1935.

Η οικονομία της Ελλάδας στηριγμένη βασικά στην αγροτική παραγωγή , δεν είχε ιδιαίτερες επιδόσεις στην Βιομηχανία. Όντας μια χώρα που βρισκόταν στην περιφέρεια του καπιταλισμού και δεν είχε ισχυρή βιομηχανία , δεν αντιμετώπισε τα προβλήματα που αντιμετώπισαν άλλες βιομηχανικές χώρες λόγω της οικονομικής κρίσης που ακολούθησε το κραχ της Αμερικής. Στην βιομηχανία , τα μέτρα που ακολούθησαν την χρεοκοπία του 1932 , είχαν τις αντίστοιχες επιπτώσεις (το 1928 τα βιομηχανικά προϊόντα που παράγονταν στην Ελλάδα κάλυπταν το 59% της εσωτερικής ζήτησης-το αντίστοιχο ποσοστό για το 1933 ήταν 76%) που είχαν και στην γεωργία, σε μικρότερη βέβαια κλίμακα, λόγω του χαμηλότερου όγκου της βιομηχανικής παραγωγής.

Παρόλες τις επιδόσεις της οικονομίας ,που φαινόταν να μπαίνει σε περίοδο ανάκαμψης, οι επιπτώσεις στα μεγάλα κοινωνικά στρώματα, από την οικονομική κρίση ήταν φανερή. Ο τιμάρθμος αυξήθηκε στα περισσότερα προϊόντα (με ιδιαίτερη έμφαση στα βιομηχανικά που τα περισσότερα ήταν εισαγόμενα). Τα προϊόντα στο

σύνολό τους παρουσίασαν κατά την περίοδο 1932-1935, μέση αύξηση της τάξης του 15%.

Πίνακας μεταβολής τιμάριθμου (τιμή βάσης 1928=100)

	1932	1933	1934
Γεωργικά προϊόντα	91	97	101
Βιομηχανικά προϊόντα	108	128	124
Εγχώρια προϊόντα	95	106	105

Πηγή: Κονδύλης Θ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932)*

Τα παράγωγα από την μείωση της οικονομικής δραστηριότητας κοινωνικά προβλήματα, ήταν έντονα. Το σημαντικότερο από αυτά, ήταν αυτό της ανεργίας που παρουσίασε το ψηλότερο σημείο της το 1932 (237.000 άνεργοι) , ενώ από το 1933 άρχισε να ανακάμπτει. Η ελληνική οικονομία, παρουσιάζει σημάδια εξισορρόπησης ήδη από το 1933, με τάσεις βελτίωσης των μακροοικονομικών μεγεθών της (Αύξηση οικονομικής δραστηριότητας: 1933 κατά 6%,1934 κατά 4,74% και 1935 κατά 13,5%). Η εμπιστοσύνη από τους επενδυτές κεφαλαιούχους προς την χώρα άρχισε να ανακτάται και άρχισε να εκδηλώνεται επενδυτικό ενδιαφέρον. Η οικονομική πολιτική για την αντιμετώπιση της κρίσης, εμφανίζει αποτελέσματα και στην νομισματική κυκλοφορία που αυξάνεται κατά 135% από το 1931 στο 1939.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδας, κατά την περίοδο 1928-1932, φέρει τη σφραγίδα της πολιτικής του Βενιζέλου, εντούτοις θα πρέπει να αναγνωρισθεί ότι δεν παρέλαβε το 1928 μια υγιή οικονομία. Είναι φανερό ότι η δεκαετία 1922-1932 προσπαθεί να αποσβέσει τις βαριές συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής, αλλά συγχρόνως να αντιμετωπίσει καθοριστικής σημασίας για την οικονομία πολιτική αστάθεια, αλλά και μια διεθνή οικονομική κρίση πρωτόγνωρη για τις οικονομίες της εποχής.

Ο Βενιζέλος οραματίστηκε ένα σύγχρονο κράτος, με δομή που να του εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις μιας βιώσιμης ανάπτυξης, μέσω της δημιουργίας μεγάλων τεχνικών έργων και έργων υποδομών, που θα επέτρεπαν στην Ελλάδα να ακολουθεί από μικρή απόσταση τις χώρες του πυρήνα του καπιταλισμού της δυτικής Ευρώπης.

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από μεγάλο εξωτερικό δανεισμό, από μια άθλια δημοσιονομική κατάσταση, αλλά και από τη μοναδική δυνατότητα που της είχε απομείνει για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της: την έκδοση χρήματος. Συνεπώς, οι δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, ήταν αδύνατο να υποστηρίξουν αυτόν τον σχεδιασμό ανάπτυξης χωρίς δανεισμό ή εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων στην οικονομία ή στην εξωτερική πολιτική. Παρόλα αυτά, δεν ήταν λίγες οι επιτυχίες στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, λόγω της διπλωματικής δεινότητας του Βενιζέλου.

Παράλληλα, η διεθνής οικονομική κατάσταση δεν ευνοούσε την αντιμετώπιση των προβλημάτων της χώρας. Τα αποτελέσματα του Α' παγκόσμιου πολέμου (και σε οικονομικό επίπεδο) ήταν οδυνηρά για κάποιες χώρες και κυρίως για αυτές που βρέθηκαν στο στρατόπεδο των ηττημένων. Η ανάγκη αποκατάστασης νομισματικής σταθερότητας, οδήγησε στα μέσα της δεκαετίας του 1920 στην προσπάθεια επαναφοράς του κανόνα του χρυσού.

Οι οικονομικοί ιθύνοντες, αναγνωρίζοντας την πραγματική αξία της δραχμής στα μέσα της δεκαετίας του 1920 που ήταν στο 1/15 της αξίας της προ της αποσύνδεσής της από τον κανόνα του χρυσού, δεν επιχειρούν να την εντάξουν με την παλιά ισοτιμία και την εντάσσουν με τη νέα ισοτιμία επιτυχώς. Όμως, τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα, αλλά και η διεθνής νομισματική αστάθεια, οδήγησαν τη δραχμή εκτός του κανόνα στις αρχές του 1932. Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι ο κανόνας του χρυσού του μεσοπολέμου, σε σχέση με τον προπολεμικό κανόνα του χρυσού, είχε σημαντικά μειονεκτήματα. Ενδεικτικά αναφέρονται, η χρήση δύο νομισμάτων (δολάριο και στερλίνα) ως αποθεματικά μέσα, η έλλειψη συντονισμού μεταξύ των μεγάλων τραπεζών των οικονομικά ισχυρών χωρών, αλλά και η μη δυνατότητα αποφυγής της υποταγής της νομισματικής πολιτικής σε εθνικούς στόχους προστατευτισμού.

Η αποσταθεροποίηση του νομισματικού καθεστώτος στην Ελλάδα, από μία σύγκριση που μπορεί κανείς να κάνει μεταξύ του πολιτικού και οικονομικού ημερολογίου της περιόδου, εύκολα οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι οι δημοσιονομικές και νομισματικές κρίσεις στη χώρα, συνέβαιναν πάντα παράλληλα με τα φαινόμενα πολιτικής αστάθειας.

Συνοψίζοντας, έχουμε τη δυνατότητα να διατυπώσουμε την άποψη, ότι οι βασικοί πυλώνες πάνω στους οποίους στηρίχθηκε το υπόβαθρο δημιουργίας των όρων και προϋποθέσεων της κήρυξης της χρεωκοπίας, ήταν οι εξής:

1) Πόλεμοι-Μικρασιατική καταστροφή

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, που διεκδικεί τους χαρακτηρισμούς «ανόητος» ή «ανώφελος» ή «υπαγορευμένος», επιδεινώνει την οικονομική κατάσταση της χώρας, λόγω της επιβολής καταβολής αποζημιώσεων προς την Τουρκία, γεγονός που επιφέρει το διεθνή οικονομικό έλεγχο (1898). Μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο και ενώ η χώρα βρίσκεται σε δεινή οικονομική κατάσταση, ακολουθούν οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913, γεγονός που επιτείνει τη βίαιη δημιουργία δαπανών και την επιδείνωση της δημοσιονομικής εικόνας. Η δεκαετία που ακολουθεί, χαρακτηρίζεται από τη μικρασιατική καταστροφή και τις συνέπειές της. Μπαίνει τέλος οριστικά στον εδαφικό επεκτατισμό της χώρας και στο όραμα που διακατείχε την ελληνική πολιτική σκηνή περί «της Ελλάδας των δύο ηπείρων και

πέντε θαλασσών». Τα αποτελέσματα αυτής της ατυχούς εκστρατείας, ήταν καταλυτικά και για την οικονομία:

- Φθινό εργατικό δυναμικό
- Εισαγωγή κεφαλαίων και τεχνογνωσίας
- Αύξηση κρατικών δαπανών για δημιουργία τεχνικών υποδομών

Την περίοδο που ακολουθεί την μικρασιατική καταστροφή, επιτυγχάνονται πρωτοφανείς για τη χώρα ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης.

2) Η οικονομική πολιτική και η διεθνής συγκυρία βοήθησε την κατάρρευση;

Είναι δύσκολο να απαντηθεί το πιο πάνω ερώτημα. Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι υπήρξε καθυστέρηση στη λήψη αποφάσεων, η οποία δημιούργησε δεδομένα που τελικά περιόρισαν τις επιλογές χειρισμών της κυβέρνησης. Στην πιο πάνω καθυστέρηση, οφειλόταν η αποδυνάμωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της Τ.τ.Ε., που καθιστούσαν ολοένα και πιο αναπόφευκτη την επιλογή της χρεωκοπίας.

Η καθυστέρηση αυτή, είχε και ένα επιπλέον αρνητικό αποτέλεσμα, το οποίο είχε να κάνει με το ρόλο των εμπορικών τραπεζών της περιόδου. Οι εμπορικές τράπεζες, κάτω από τη δέσμευση των στόχων τους που ήταν η προστασία των συμφερόντων τους (κερδοφορία-αποθεματικά), «προεξόφλησαν» μια νέα υποτίμηση της δραχμής. Οι «επενδυτές» (κάτοχοι ελληνικών χρηματοπιστωτικών τίτλων, εμπορικές τράπεζες κλπ.) μετατρέπουν μαζικά δραχμές σε ξένο νόμισμα (μαζική εξαγωγή κεφαλαίων) για να προλάβουν μια επερχόμενη υποτίμηση (Μηλιός Ι. Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα).

Εάν κάνουμε την υπόθεση εργασίας:

Τι θα είχε συμβεί, εάν η ελληνική κυβέρνηση είχε αποφασίσει τη χρεωκοπία μερικούς μήνες νωρίτερα;

Καταρχάς θα είχε αποφύγει την εξάντληση των αποθεματικών της σε συνάλλαγμα, είτε μέσω των μαζικών αναλήψεων και μετατροπών σε συνάλλαγμα εν μέσω πανικού, είτε μέσω εξαγωγής συναλλάγματος από τις εμπορικές τράπεζες. Επίσης τα αποθεματικά της σε στεργλίνα θα διατηρούσαν την αξία τους. Τέλος η ανάκαμψη της

οικονομίας, η οποία έτσι κι αλλιώς ξεκίνησε μετά την αποχώρηση από τον κανόνα του χρυσού, θα είχε ξεκινήσει νωρίτερα και με μικρότερο κόστος. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι, αφού την συγκεκριμένη περίοδο και μετά την παγκόσμια κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, που ξεκίνησε από τις Η.Π.Α., όλες οι χώρες που υποτίμησαν τα νομίσματά τους αποχωρώντας από τον κανόνα του χρυσού και έλαβαν μέτρα εσωστρέφειας ενάντια στο διεθνές εμπόριο, είδαν τις οικονομίες τους να ανακάμπτουν.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ

Τα δεδομένα κάτω από τα οποία διαμορφώθηκαν και οι δύο παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις ήταν τα εξής:

- 1) Διεθνής γεωπολιτική κατάσταση
- 2) Διεθνής οικονομία
- 3) Στάδια εξέλιξης καπιταλιστικού συστήματος
- 4) Ιστορικά γεγονότα

Σε διεθνές επίπεδο, οι δύο κρίσεις 1929 και 2007, παρουσιάζουν ομοιότητες σημαντικότερες των οποίων είναι:

Όπως ήταν φυσικό και οι δύο κρίσεις ξεκίνησαν από την προμετωπίδα του καπιταλισμού, τις Η.Π.Α.. Μπορούμε να πούμε, ότι η κρίση του 1929 καθώς και του 2007, χαρακτηρίστηκαν από χρηματιστηριακή κρίση και από σημαντική πτώση των μετοχών, κυρίως στον τραπεζικό κλάδο. Χαρακτηριστική ομοιότητα και των δύο κρίσεων, είναι ότι προηγήθηκε περίοδος ανάπτυξης, με γνωρίσματα την υπερβολικά μεγάλη ρευστότητα και τον υπερδανεισμό, με συνέπεια υψηλά επίπεδα κατανάλωσης. Οι Η.Π.Α., ακολούθησαν και στις δύο κρίσεις το ίδιο εργαλείο: την υποτίμηση του δολαρίου. Η τραπεζική πολιτική, απλά στην κρίση του 1929 χρηματοδότησε την αγορά «μετοχών», ενώ στη δεύτερη χρηματοδότησε την αγορά «ακινήτων».

Αναζητώντας τις διαφορές μεταξύ των δύο κρίσεων, διαπιστώνεται ότι οι σημαντικότερες από αυτές ήταν:

Βασικό εργαλείο για την αντιμετώπιση της κρίσης του 1929, αποτέλεσε ο υπερπροστατευτισμός των οικονομιών μέσω της δασμολογικής πολιτικής των

εισαγόμενων προϊόντων, κάτι που δεν συνέβη κατά την κρίση του 2007. Είναι σκόπιμο να επισημάνουμε, ότι τα θεσμικά εργαλεία το 1929 ήταν σαφώς υποδεέστερα από αυτά του 2007 (προστασία-εγγυήσεις καταθέσεων). Συνέπεια αυτού, ήταν η αποφυγή δημιουργίας κλίματος πανικού από πλευράς καταθετών, οι οποίοι κατά τη δεύτερη κρίση αισθάνονταν ασφάλεια για τις καταθέσεις τους και δεν προχώρησαν σε μαζικές αναλήψεις. Μία άλλη διαφορά στο τραπεζικό σύστημα, είναι ότι οι τράπεζες σήμερα είναι διαχωρισμένες σε εμπορικές και επενδυτικές, οπότε μια κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος στη σημερινή εποχή είναι, αν όχι απίθανο, πολύ δύσκολο να επηρεάσει άμεσα τα αποθεματικά των τραπεζών. Το 1929, τα εργαλεία δημοσιονομικής πολιτικής δεν ενεργοποιήθηκαν άμεσα και περιορίστηκαν, σε μέτρα φορολογικών μειώσεων. Αντίθετα το 2007, τροφοδοτήθηκε η πραγματική οικονομία με αρκετά δισεκατομμύρια δολάρια. Τέλος, οι εκτιμήσεις για την ανάκαμψη της οικονομίας μετά την κρίση του 2007, είναι πως θα γίνει σε πολύ συντομότερο χρονικό διάστημα, από αυτό που χρειάστηκε το 1929.

Όπως υπάρχουν διαφορές και ομοιότητες στα χαρακτηριστικά των δύο παγκόσμιων οικονομικών κρίσεων, του 1929 και του 2007, έτσι παρατηρούνται διαφορές και ομοιότητες στις δύο οικονομικές κρίσεις της Ελλάδας, του 1932 και του 2009, οι σημαντικότερες των οποίων είναι οι εξής:

Ενώ το 1932 η οικονομία είναι στραμμένη στην αγροτική παραγωγή και στηρίζεται κύρια από αυτή, κατά την κρίση του 2009, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από διόγκωση του τριτογενούς τομέα. Ενώ 1932, η συναλλαγματική πολιτική της χώρας περιορίζεται από το διεθνές σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών (με όλα τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα), κατά το 2009, η Ελλάδα βρίσκεται στην νομισματική ζώνη του ευρώ, το οποίο ακολουθεί ισοτιμίες με τα ισχυρά νομίσματα του κόσμου (δολάριο, γιεν, γουάν). Η ελληνική οικονομία, κατά το 2009 ενισχύεται μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, με εισροή κεφαλαίων από πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Χαρακτηριστική ομοιότητα των δύο κρίσεων, είναι το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ενώ για την αντιμετώπιση του ίδιου προβλήματος, τα εργαλεία αντιμετώπισης μεταξύ των δύο περιόδων είναι διαφορετικά (π.χ. το 1931 υπήρχε η δυνατότητα εμπορικών συμψηφισμών ή υποτιμήσεων).

Η κυβέρνηση το 1932, ήταν υποχρεωμένη να συνομιλεί με την Κ.τ.Ε. και να διαπραγματεύεται με τους ομολογιούχους δανειστές της. Στη φάση που διανύουμε, η χώρα είναι υποχρεωμένη να ακολουθήσει αυστηρή και συνεπή δημοσιονομική πολιτική, στο πλαίσιο του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πλέον, οι επιδόσεις στη δημοσιονομική πολιτική αξιολογούνται από τις λεγόμενες «αγορές» και βαθμολογούνται μέσω των επιτοκίων απόδοσης. Βεβαίως, χαρακτηριστική ομοιότητα των δύο κρίσεων και συνέπεια των μέτρων που πάρθηκαν, είναι η υποχώρηση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας. Επίσης, κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα των δύο περιόδων, είναι το τεράστιο δημοσιονομικό έλλειμμα και εξωτερικό χρέος.

Τέλος, ο χαμηλός βαθμός αξιοπιστίας των επιδόσεων της οικονομίας και τότε και τώρα, έχουν εκτοξεύσει το κόστος δανεισμού και όπως και τότε έτσι και σήμερα, η χώρα πρέπει να πάρει και πάλι σκληρά και επώδυνα μέτρα δημοσιονομικού χαρακτήρα, προκειμένου να ανακτήσει την αξιοπιστία της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ 1897-1936

Α. Πριν από το 1932:

Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897

Ήταν ένας πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που κράτησε ένα μόλις μήνα και ευνοήθηκε στο διπλωματικό επίπεδο από τις μεγάλες δυνάμεις. Έληξε με ήττα της Ελλάδας και προκάλεσε την επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Έλεγχου και αποζημιώσεις στην Τουρκία. Επί της ουσίας ήταν ένας πόλεμος μεταξύ των δύο «θρόνων» : του ελληνικού βασιλείου και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το πεδίο των επιχειρήσεων ήταν περιοχές της Ηπείρου

Περίοδος πολιτικής αστάθειας 1897-1909 (τέσσερα στρατιωτικά κινήματα-«Στρατιωτικός Σύνδεσμος» Γουδί)

Αμέσως μετά τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο η Ελλάδα μπαίνει σε μια μακρά περίοδο πολιτικής αστάθειας , που χαρακτηρίζεται βασικά από την έντονη αντίθεση και ανταγωνιστικότητα για την νομή της εξουσίας μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα στρατιωτικά κινήματα που εκδηλώθηκαν την περίοδο αυτή , όπως : Το κίνημα του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» στο Γουδί το 1909 που έγινε για την αναδιοργάνωση των δομών του στρατού.

Επιστροφή Βενιζέλου-28/12/1909

Ο Βενιζέλος αποδέχεται την πρόταση του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» και επιστρέφει στην Ελλάδα στις 28/12/1909 για να αναλάβει να συμβάλει στην εξομάλυνση της πολιτικής κατάστασης.

Περίοδος 1915-1922

- Το 1916 οργανώνεται από βενιζελικούς αξιωματικούς το κίνημα της «Εθνικής Αμύνης»
- Το 1917 χώρα στα όρια Εθνικού Διχασμού (μάχη της Αθήνας-συγκρούσεις μεταξύ βασιλικών-αντιβασιλικών-νεκροί στους δρόμους της Αθήνας).
- Το 1919 τα πρώτα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Μικρά Ασία.
- Το 1920 υπογράφεται η συνθήκη των Σεβρών (η Ελλάδα προσαρτά Θράκη-Δωδεκάνησα-Ιμβρο-Τένεδο) Η Ελλάδα γίνεται «η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών»
- Το 1920 (Ιούλιο) απόπειρα δολοφονίας Βενιζέλου στη Γαλλία
- Επιστροφή Βενιζέλου (Αύγουστος)
- Ο Βενιζέλος φεύγει και πάλι από την Ελλάδα (Νοέμβριος)-Διώξεις βενιζελικών αξιωματικών.
- Επιστροφή βασιλιά Κωνσταντίνου (Δεκέμβριος)
- Το 1921 ο πόλεμος συνεχίζεται στην Μικρά Ασία.
- Το 1922 η μικρασιατική καταστροφή
- Τον Σεπτέμβριο του 1922 το κίνημα Πλαστήρα, Γονατά-Παραίτηση βασιλιά Κωνσταντίνου
- Τον Σεπτέμβριο του 1922 η «δίκη των έξι» (εκτελούνται)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- Τον Νοέμβριο του 1922 η Ελλάδα παραχωρεί ως ηττημένη την Ανατολική Θράκη στην Τουρκία.

1923

- Υπογραφή συνθήκης της Λοζάνης 1923-Καθορισμός συνόρων Ελλάδας-Τουρκίας –Βουλγαρίας
- Αποτυχημένο κίνημα αντι-βενιζελικών στρατιωτικών (Λεοναρδόπουλου - Ζήρα-Μεταξά) 21 Οκτωβρίου
- Δεκέμβριος 1923:Εκλογές-Ο βασιλιάς Γεώργιος εγκαταλείπει τη χώρα.

1924

- Επιστροφή Βενιζέλου-Ανάληψη διακυβέρνησης-Παραίτηση Βενιζέλου-Διάσπαση Φιλελεύθερων-Κυβέρνηση Καφαντάρη-Παραίτηση κυβέρνησης Καφαντάρη-Κυβέρνηση Παπαναστασίου
- Δ' Συντακτική Εθνοσυνέλευση (Παπαναστασίου) «Εκπτώση της Δυναστείας»
- Παραίτηση Παπαναστασίου-Κυβέρνηση Σοφούλη-Στρατιωτικό κίνημα-Κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου
- Ίδρυση κομμουνιστικού κόμματος

1925

- Στρατιωτικό κίνημα Θ. Πάγκαλου

1926

- Δικτατορία Πάγκαλου
- Πτώση και σύλληψη Πάγκαλου-Κυβέρνηση Κονδύλη
- Εκλογές 7/11 –κανένα κόμμα αυτοδύναμο
- Οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη

1927

- Αποχώρηση Λαϊκού κόμματος από την οικουμενική κυβέρνηση-Σχηματισμός κυβέρνησης και πάλι Ζαΐμη με τα εναπομείναντα κόμματα

1928

- Ο Βενιζέλος και πάλι αρχηγός των φιλελεύθερων
- Εκλογές 19/8/1928-Ε.βενιζέλος 61,02%
- Ιδιώνυμο: Νόμος περί «μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος...» Διώξεις κομμουνιστών.

B. Μετά από το 1932:

1932:

- Το Λαϊκό κόμμα (βασιλόφρονες) αναγνωρίζει την αβασίλευτη δημοκρατία.
- Εκλογές: Σεπτέμβριος 1932 (Βενιζέλος: από 61,02% το 1928 πέφτει στο 33,42% τον Σεπτέμβριο του 1932)
- Κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Π. Τσαλδάρη (Λαϊκό κόμμα)

1933

- Παραίτηση κυβέρνησης Τσαλδάρη
- Κυβέρνηση Βενιζέλου-προκήρυξη εκλογών
- Εκλογές: Μάρτιος 1933 -πρώτος Ε. Βενιζέλος με 46,32% (πρώτη σε έδρες-136- λόγω εκλογικού συστήματος η «Ηνωμένη Αντιπολίτευση»)
- Κίνημα Πλαστήρα (αποτυχημένο) (η Τρίτη ένοπλη κίνηση της περιόδου) 6/3/1933-Επικράτηση αντιβενιζελικών
- Κυβέρνηση Τσαλδάρη
- Απόπειρα δολοφονίας Ελ. Βενιζέλου Ιούνιος 1933
- Συνωμοτικές οργανώσεις στο στρατό: «Δημοκρατική Άμυνα »-«Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση»

1934:

- Αναζωπύρωση διχασμού

1935:

- Στάση αξιωματικών Βενιζέλου: 1/3/1935(αποτυχημένο πραξικόπημα) (κατά της κυβέρνησης Τσαλδάρη)- (τέταρτη της περιόδου)
- Εκτελέσεις Βενιζελικών στρατιωτικών-αποτάξεις αξιωματικών-διώξεις-εκτοπίσεις
- Εκλογές 9/6/1935 (αποχή φιλελευθέρων)-Λαϊκό κόμμα(Τσαλδάρης – Κονδύλης)
- Υπουργοποίηση Ι. Μεταξά

- Αυτοεξορίζεται στο Παρίσι ως κινηματίας ο Ε. Βενιζέλος όπου πεθαίνει ένα χρόνο αργότερα
- Καταδίκη Πλαστήρα σε θάνατο
- Εκλογές Συντακτικής Συνέλευσης-Ιούνιος 1935
- Δημοψήφισμα 3/11/1935: Παλινόρθωση της βασιλείας (επιστροφή Γεωργίου β' και Διαδόχου Παύλου)(25/11/1935)

1936:

- Εκλογές: Ιανουάριος 1936 –Συνεργασία Σοφούλη –Λαϊκού μετώπου
- Κατάλυση του κοινοβουλίου από τον βασιλιά –Εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Μεταξά
- Εργατικές κινητοποιήσεις στην Θεσσαλονίκη 13/5/1936
- Προκήρυξη γενικής απεργίας για τις 5/8/1936
- Δικτατορία Μεταξά-Αναστολή του Συνταγματος-4/8/1936

BIBΛIOΓPAΦIA-ANAFOPES

Αλογοσκούφης Γ.- Λαζαρέτου Σ., Η δραχμή από τον φοίνικα στο ευρώ, Λιβάνης 2002 (κεφ. 3, κεφ. 4, κεφ. 5, κεφ. 6)

Αναστασάτος Τ., Γιατί η χρεοκοπία δεν αποτελεί επιλογή: Κόστη, διαφορές και επιπτώσεις στις διαθέσιμες επιλογές οικονομικής πολιτικής, Eurobank Οικονομία και Αγορές, τόμος V, τεύχος 9, Φεβρουάριος 2010 (κεφ. 3)

Βαξεβάνογλου Α., Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι, 1930-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση, Αθήνα 1994 (κεφ. 4)

Βεργόπουλος Κ., Η ελληνική οικονομία από το 1926-1937 (κεφ.4, κεφ. 6)

Βερέμης Θ.-Γουλιμή Γ., Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική, στην εποχή του, Γνώση 1989 (κεφ. 4, κεφ. 6, κεφ. 7)

Γρηγοριάδης Σ., Οικονομική ιστορία της νεότερης Ελλάδας (1909-1940), Αθήνα 1975 (κεφ. 4, κεφ. 6, κεφ. 7)

Δεμαθάς Ζ.-Καλαφάτης Θ.-Σακελλαρόπουλος Θ., Νομισματικές κρίσεις και η κρατική τους διαχείριση στην Ελλάδα, 1830-1930, Θεμέλιο 1991 (κεφ. 6)

Καραμανλής Κ., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις (1928-1932), Ελληνική Ευρωεκδοτική 1986 (κεφ. 4, κεφ. 6, κεφ. 7)

Κονδύλης Θ., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932), Ίαμβος 2009 (κεφ. 4, κεφ. 6, κεφ. 7)

Κωστής Κ., Η ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης. Οι πρόσφυγες στο μεσοπόλεμο (κεφ. 4)

Μαρκεζίνης Σπ., Η σύγχρονη Ελλάς, τ.3 1924-1932, Αθήνα 1978 (κεφ. 6, κεφ. 7)

Μαυρογορδάτος Γ.Θ.-Χατζιωσήφ Χ., Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 1988 (κεφ. 4)

Μηλιός Ι., Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα (κεφ. 4, κεφ. 6)

Παντελάκης Ν., Συμμαχικές πιστώσεις. Κράτος και εθνική τράπεζα (1917-1928), Αθήνα ΜΙΕΤ 1988 (κεφ. 6)

Παντελάκης Ν., Δημόσια δάνεια, Αθήνα ΜΙΕΤ 1995 (κεφ. 4, κεφ. 6)

Πρόντζας Ευαγ., Δημόσια έσοδα 1830-1939, Αθήνα Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας 2003 (κεφ. 4, κεφ. 6)

Σβολόπουλος Κ., Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945, Αθήνα 1992 (κεφ. 6)

Τζόκας Σπ., Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού (1928-1932), Αθήνα Θεμέλιο 2002 (κεφ. 6)

Τσοτσορός Στ., Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939), τ.1 Αθήνα ΜΙΕΤ 1993 (κεφ. 4)

Ψαλιδόπουλος Μ., Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι, Αθήνα Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1989 (κεφ. 6)

Berstein M., The great Depression, Delayed recovery and economic change in America, 1929-1939, Cambridge University press 1989 (κεφ. 5)

Bordo M.-Schwartz A., A Retrospective on the classical gold standard, 1821-1931, National Bureau of Economic Research (κεφ. 3)

Eichengreen B., Currency convertibility: the gold standard and beyond, Routledge 1996 (κεφ. 3)

Eichengreen B.- Flandreau M., The gold standard in theory and history, Routledge 1985 (κεφ. 3)

Eichengreen B., Globalizing capital: a history of the international monetary system, Princeton University Press 2008 (κεφ. 3)

Galbraith J.K., The great crash, 1929, Mariner Books 1997 (κεφ. 5)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Mathias P.-Pollard S., The Cambridge economic history of Europe: The industrial economies: the development of economic and social policies, Cambridge University Press 1989 (κεφ. 5)

Mazower M., Greece and the inter-war economic crisis, Oxford University Press 2002 (κεφ. 4, κεφ. 6, κεφ. 7)

(Υπογραφή)

.....

ΜΥΡΩΝ ΛΟΥΛΑΚΗΣ

Διπλωματούχος Σχολής Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών
Ε.Μ.Π.

© 2010 – All rights reserved